

Producció:

Associació Teixit Rural

Coordinació tècnica:

Laura Ibàñez

Comissariat:

Rebeca Ponte

Recerca i redacció de textos:

M. Àngels Auguets , Laura Ibàñez i Rebeca Ponte

Revisió i correcció de textos:

Servei de Català del Consell Comarcal del Solsonès

Material pedagògic:

M. Àngels Auguets i Montserrat Arnau

Fotografia:

Agustí Gongora i Rebeca Ponte

Música:

Nacho Varela

Disseny i maquetació:

Sanoguera – Fotografia, Arte y diseño

Impressió catàleg:

Valant2003

Impressió material de difusió:

Gràfiques Muval, amb la col·laboració de la Impremta Provincial de la Diputació de Lleida

DL: B-12950-2009

1ª Edició: abril 2009

www.rurart.net

© Associació Teixit Rural

Solsona (Lleida)

info@teixitrural.org

© Sanoguera, fotografia, arte y diseño

Melide (A Coruña)

contactar@sanoguera.com

RURART, permanència i transformació - Artesania de Muntanya de Catalunya -

L'artesanía a les comarques de muntanya adquireix una dimensió socioeconòmica més enllà de la mera producció i comercialització d'un objecte: és 'objecte' de presentació d'una manera de fer i d'una manera de viure, d'entendre un territori en totes les seves manifestacions.

RURART, permanència i transformació, ens apropa a l'artesanía de muntanya de Catalunya descobrint-la en totes les seves vessants: des de la creativitat de l'artesà per dissenyar l'objecte, els materials i processos que utilitza fins la comercialització dels objectes i la seva funcionalitat en la vida quotidiana actual; tot un recorregut que convida al públic a conèixer-la, despertant els sentits.

Permanència i transformació, respira alhora una reflexió sobre l'evolució de l'artesanía en aquestes comunitats de muntanya: des de la seva vinculació amb la tradició i la identitat amb el territori fins el seu atreviment a trencar, a transgredir les formes i els conceptes de sempre per respondre a les demandes de la societat més contemporània. El camí de l'adaptació als nous temps ... sabent valorar i respectar allò que perdura i apostant per allò que es transforma.

Associació Teixit Rural
Abril 2009

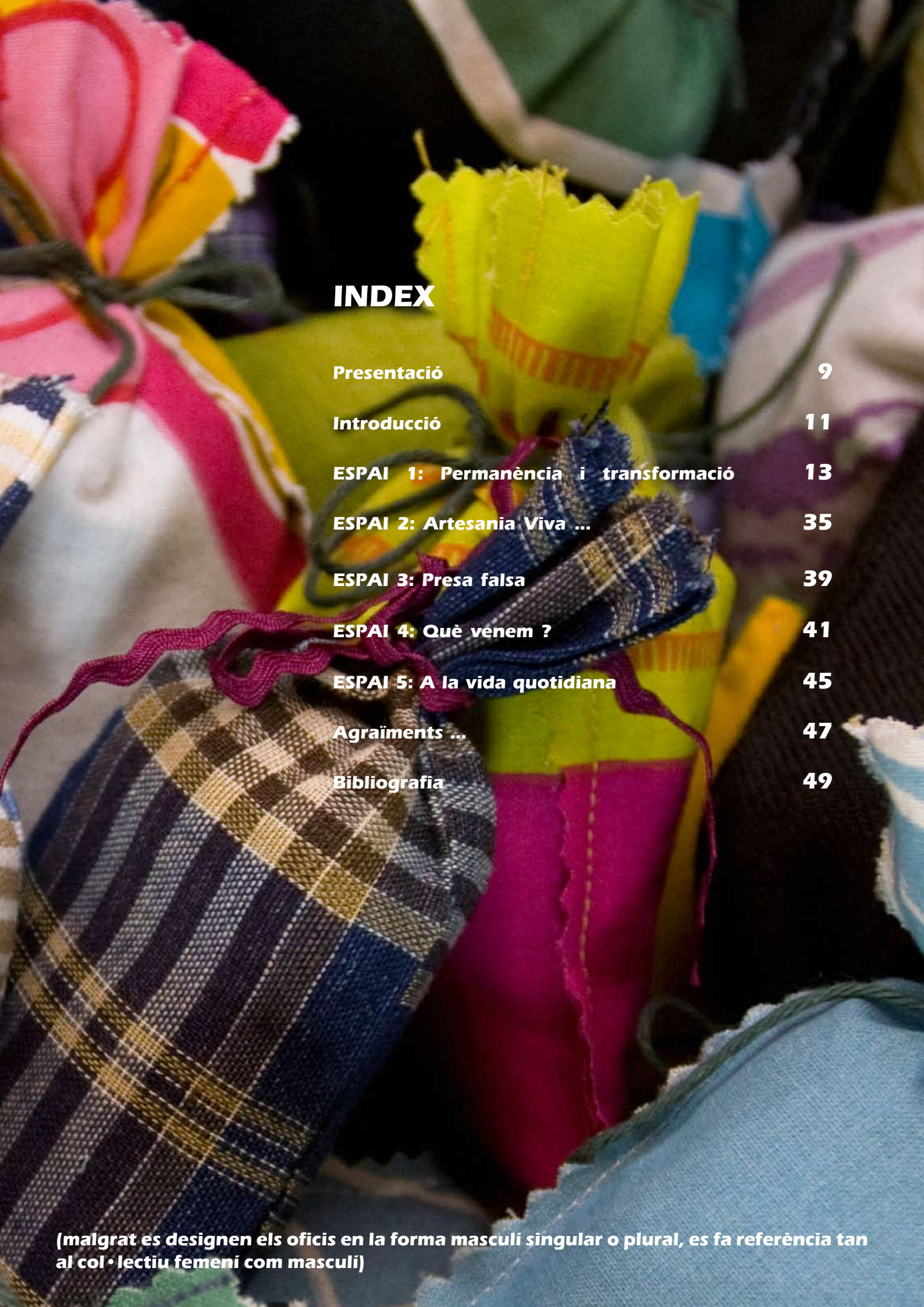
organitza:

amb la col.laboració de:

INDEX

Presentació	9
Introducció	11
ESPAI 1: Permanència i transformació	13
ESPAI 2: Artesania Viva ...	35
ESPAI 3: Presa falsa	39
ESPAI 4: Què venem ?	41
ESPAI 5: A la vida quotidiana	45
Agraïments ...	47
Bibliografia	49

(malgrat es designen els oficis en la forma masculí singular o plural, es fa referència tan al col·lectiu femení com masculí)

Reafirmar la importància del disseny i l'artesanía en tots els camps de l'art seria un bell discurs que bé podria definir la intenció final de RURART. Però aquest projecte enfila uns fils humans que teixeixen una tela d'històries personals, de persones que porten en les seves mans un trosset de la història de Catalunya, la seva transformació social durant el segle XX i la memòria col·lectiva del modus vivendi rural que ha canviat i evolucionat en el nostre país d'una manera veloç i imparabile. Per tant, cenyir-nos tan sols a una intenció artística seria limitar les pròpies característiques del que pretenem mostrar en aquest conjunt expositiu.

Els processos d'industrialització i l'avanç del capitalisme van transformar per sempre la relació de l'ésser humà amb el treball i així mateix, el contacte físic amb la matèria primera. A través de RURART volem endinsar al visitant al contacte amb la mateixa, als processos i desenvolupament dels objectes per a fer entendre la importància i valor de la figura de l'artesà de muntanya com a moderador entre dos hemisferis històric - socials molt diferents, però sens dubte, compatibles, tal com ho estan demostrant cadascun d'ells amb el seu treball dia rere dia.

L'artesanía de muntanya està viva, produeix i genera riquesa, la riquesa de no oblidar d'on venim per a així ser més forts per encarar-nos cap el futur. Les arrels són tan importants com les branques, i les arrels dels nostres artesans de muntanya són molt fortes perquè abans de res creuen en si mateixos, en el seu esforç i en el paper, de vegades desconegut o incomprès, que en l'evolució de Catalunya els hi ha tocat viure. Per això, RURART, d'una manera interactiva, vol reconèixer-los com el que són: artesans - artistes, un referent.

No pretenem trencar amb la jerarquia de les arts, si és que encara existeix? ..., que eleva la pintura i l'escultura per sobre de les altres; si volem reivindicar la presència de l'artesanía com continuïtat de recerca d'inspiració estètica basada en la bellesa de la puresa i simplicitat que tants artistes reconeguts han desenvolupat en els seus treballs. Ceràmiques manuals decorades pel propi Picasso, les tetes de Bogler, els mobles de Breuer, són exemples d'immenses influències de l'artesanía en la recent història de l'art. El propi poeta William Morris, màxim exponent del moviment 'Arts & Crafts' que serviria de corrent base per a futurs moviments avantguardistes, va advocar pel protagonisme de l'artesanía, el reconeixement social dels artesans i el respecte pels materials autòctons.

Així, a través de RURART, nosaltres compartim les paraules del manifest de la Bauhaus signat per Walter Gropius que reivindicava 'deixeu-nos crear un nou gremi d'artesans, sense les distincions de classe que aixequen una barrera d'arrogància entre un artesà i un artista'.

Ara, en ple segle XXI, els artesans de muntanya catalans afronten el repte més important de les seves vides: donar nova vida a l'artesanía tradicional, restituir la seva dignitat i crear noves obres i mercats que assegurin la seva continuïtat, la seva productivitat i rendiment, caracteritzant-se com sempre, prevalent la qualitat per sobre de la quantitat.

Rebeca Ponte
Comissaria de RURART

L'artesanía tradicional normalment produïa objectes seleccionats pel temps que els artesans anaven copiant amb algunes variants i aconseguien objectes d'una gran qualitat, utilitzant els materials del seu entorn i arrelats a la cultura de cada àrea geogràfica.

A les comarques de muntanya, l'artesanía és una de les activitats que manté un fort arrelament amb la identitat de territori, amb una component tradicional molt present encara per la seva estreta vinculació amb la cultura pre-industrial pirinenca, que es basava en una economia de subsistència on s'aprofitaven els recursos naturals i se n'obtenia el màxim de subproductes i utilitats d'aquests per la casa i la petita comunitat rural.

Els antics oficis artesans comuns a aquestes comunitats de muntanya són el llegat de la majoria de les artesanies que trobem a l'actualitat. L'arribada de la revolució industrial va comportar la desaparició de la major part dels antics oficis artesans al deixar de tenir una raó de ser en una societat que s'anava industrialitzant. No obstant, a les comarques de muntanya, alguns d'aquests oficis artesans han perdurat durant més temps en el tarannà d'aquestes comunitats, on els canvis i els efectes motivats pel desenvolupament industrial van arribar molt més lentament. N'és una prova la convivència que trobem ara entre objectes artesans que pertanyen al segle passat (XIX i principis del XX) i que ni el temps ni altres raons els ha fet desaparèixer encara, i entre altres objectes artesans més sobrevinguts per tendències més urbanes o per un aire més noucentista, impregnats de tocs de disseny o l'ús de nous materials, que trenquen el concepte més tradicional.

D'aquesta convivència en trobem exemples a les deu comarques de muntanya, des de les de l'Alt Pirineu i Aran fins les prepirinenques com el Solsonès, el Berguedà, el Ripollès i la Garrotxa, on algunes artesanies com la cistelleria o la ceràmica produeixen objectes molt apreciats pels coetanis però amb una essència tradicional, distanciat encara de formes i dissenys més innovadors i propers a les corrents de moda, d'art i de cultura més actuals o de cistelleries i ceràmiques més trencadores que es treballen en altres comarques de Catalunya; són productes no gaire manipulats que no han evolucionat tant espectacularment com ho han fet altres artesanies com els teixits populars. O l'artesanía de la fusta i la torneria, oficis artesans molt arraigats i vigents en aquestes comarques, que amb sistemes de treball tradicionals i unes eines no gaire modificades de les utilitzades abans, han incorporat nous materials aportant nous objectes, amb nous dissenys i formes, en convivència amb els tradicionals. O aquelles artesanies relacionades amb el foc, com l'art de la forja, on abans a cada poble hi havia un ferrer, un serraller o un mestre de tall, i mentre uns han desaparegut com els serrallers, altres continuen essent presents com els ferrers, els forjadors, amb objectes més artístics, fruit de la simbiosis de la creativitat de l'artesà amb la tècnica del dibuix, del disseny i els usos de nous materials.

I no només han canviat els objectes artesans sinó les seves funcionalitats: no va ser, sobretot, fins la segona meitat del segle XX que alguns d'aquests oficis i els seus objectes van començar a perdre progressivament el seu concepte primigeni d'utilitat per passar a una funció més decorativa. Ara, però, la tendència s'inverteix. No tan sols es torna a constatar la seva utilitat, sinó també la qualitat i la seva diferenciació, on un nou concepte entra en joc: el disseny. Disseny que d'alguna manera retorna a les arrels, a la identitat amb el territori, perquè el disseny aplicat als productes artesans ens torna a enllaçar amb el medi, a la natura, als materials, donant fruit a objectes útils, més flexibles, més artístics, però amb la seva història i amb el seu valor més simbòlic ... de nou, allò que perdura i allò que es transforma ... es transformen els objectes artesans mentre perdura els seus valors, el vincle amb el territori.

ESPAI 1: Permanència i transformació

Parlar de les artesanies actuals requereix conèixer el passat recent de les mateixes per comprendre d'on venim, per on passem i atrevir-nos a reinventar els objectes artesans, sabent distingir el que perdura i el que es transforma.

De més antics a més recents, els oficis artesans que al llarg de la història han tingut més importància a Catalunya i han estat i alguns són presents encara a les comarques de muntanya, són:

Cistellers:

La cistelleria és una de les artesanies més antigues que devia aparèixer, conjuntament amb l'ús de la fusta, molt abans que la terrissa o els teixits, per a construir-ne els primers estris o atuells de la llar destinats al transport individual i a tragar, preparar i fins i tot coure els aliments.

Els cistellers són els artesans productors de cistells i coves de tota mena, teixits amb vímet i canya, a les comarques del Pallars Sobirà, la Ribagorça, el Ripollès, el Solsonès, així com a la conca de Tremp i a l'Urgellet, mentre que a les comarques del pla de Lleida, rebien i reben el nom de sargaires.

Tot i que el vímet ha estat sempre el material més apreciat, els cistellers s'han adaptat a treballar amb altres matèries quan aquestes han estat al seu abast com la canya, la palma, la palla, l'avellaner, el castanyer o el bedoll. Les tècniques bàsiques, com les del terrissaire, provenen del neolític i són molt senzilles i les més habituals són el teixit pla, l'espinal, els cordats, els trenats i la corda cosida. Algunes de les tècniques són molt antigues com la del teixit pla que ja era utilitzada per la humanitat en el neolític a Europa, per abastir les parets teixides de brancatge de les seves cabanes i revestir-les després de fang.

Alguns dels objectes tradicionals continuen fent-se encara: són interessants els cistells per a transportar productes al mercat, amb vímet i canya, que tenen una nansa central i els coves per a les feines agrícoles, amb dues nanses. Altres objectes ja sense ús com l'escalfallits que es feia molt al Ripollès, una cistella molt curiosa anomenada de quatre anses o burro, construïda de canya i vímet, que servia per escalfar el llit posant-hi una cassola de terrissa plena de caliu.

Als Pirineus de Lleida i Girona (l'Alta Ribagorça, el Pallars i a l'Aran) es feia i, encara es fa, producció de cistelles de branques d'avellaner o d'escorça de bedoll per fer paneres o banastes, amb una mena de prolongació que acaba en dues nanses. Aquesta variant arcaica de la cistelleria es creu importada al Pirineu des de França, en època no molt llunyana. Aquesta era una tècnica típicament masculina (els paneraires) en els pobles de les valls d'Àneu, ja que allí, entenen per cistelles, els cistells i coves de vímet construïts per dones cistellaires. Una altra variant seria la de la cistelleria artística en la qual els cistells o paneretes es confeccionen amb vímet blancs o pelats, treballant de manera més acurada i teixint franges de trenats sovint complicats. (Violant i Simorra, R. 1976).

Mural 1 (8 fotos)

Arxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció i autor: Josep M. Dou Camps. Vista de l'escloper que treballava al carrer dels Sastres, conegut com en Badosa, Olot. 31/01/1963 • Arxiu Comarcal del Ripollès. Autor: desconegut. Peroler. Artur Pérez reblant una perola. Any: 1964 • Arxiu Comarcal del Ripollès. Autor: desconegut. Fargaires. Ripoll. Interior de la farga Palau o de cal Guixó: el forner abocant la colada. Any: desconegut • Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. Fons: Servei d'audiovisuals. Autor: Claudi Gómez Grau. El terrissaire de Rialb, Pallars Sobirà. Any: desconegut • Arxiu i autor: filia. Viñals i Casafort. El guarnicioner Josep Viñals a la seva botiga de Solsona. Any: 1970 • Arxiu Ecomuseu Valls d'Àneu. Fons: Ramon Violant i Simorra. Autor: Claudi Gómez Grau. Joan Peyret, ferrer de les Iglèsies, Pallars Jussà. 30/09/1942 • Arxiu Luigi-Berga. Autor: Àngel Toldrà i Viazo. La puntaire, l'Arboç. Any: desconegut • Arxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció Josep M. Dou Camps. Autor: desconegut. Retrat d'una parella d'espardenyers, Olot. 1923.

Mural 2 (9 fotos)

Arxiu Comarcal del Solsonès. Fons: Ajuntament de Solsona. Autor: Josep M. Vicens. Taller de ferro, treballadors. 12/05/1965 • Arxiu Comarcal del Solsonès. Fons: Ajuntament de Solsona. Autor: desconegut. Home treballant en un taller de ferro, Solsona. 01/01/1970 • Arxiu Luigi-Berga. Fons: Vilabella. Autor: desconegut. Cardant llana. Any: desconegut • Arxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció Josep M. Dou Camps. Autor: desconegut. Vista d'un taller de fabricació de cadires amb els obrers treballant, propietat de Francesc Roda Aulet, Olot. 1919 • Arxiu Comarcal del Ripollès. Autor: desconegut. Corder. Ripoll. Procés d'elaboració de corda. La preparació, a l'obrador d'en Toll. Any: primer quart del S. XX • Arxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció Josep M. Dou Camps. Autor: desconegut. Treballadors fabricant esclops al carrer Sastres d'Olot. 1916 • Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Fons i autor: desconegut. Àngel fent cistelles per trumfes. Any: desconegut • Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Romadriu. Lluís Giró, guardant ovelles, any: CIRCA 1956. Imatge extreta de la publicació: Recull d'imatges de llavors (1919-1977). Pagès Editors. Col·lecció Pallars núm. 8. Any 2008 • Arxiu Luigi-Berga. Autor: Joan Cortina i Serra. Fent rodes de carro, carrer Roser de Berga. Any 1956.

Terrissaires:

La terrissa és ben coneguda des del neolític en què era cuita a l'aire lliure. Pels senyals impresos en la ceràmica prehistòrica, els arqueòlegs han suposat que la humanitat i especialment la dona, la utilitzava per coure els aliments, utilitzava carabasses i clofolles de fruits diversos i de recipients teixits

amb fibres vegetals revestits d'argila i en adonar-se'n que l'argila s'enduria amb el foc, va ser llavors quan van provar de modelar-la amb les mans. (Violant i Simorra, R. 1976).

No va ser fins al 3.000 aC. que la civilització grega va introduir un element que ha marcat tota una tècnica dins el món de l'art ceràmic: el torn. La invenció del torn, que originàriament consistia en una roda que col·locada sobre sorra es feia girar amb les mans, i la incorporació dels forns de llenya, que permetien coure les peces a temperatures més altes i fer que les peces resultants fossin més regulars, més perfectes i més sòlides, van ser les dues novetats que aquesta civilització va aportar i que encara avui, amb les seves variants, constitueixen una manera de fer.

Amb el torn de terrissaire la ceràmica va esdevenir un treball per viure que es feia en un taller i un ofici per a les persones que hi treballaven.

A partir del segle XI està documentada la producció de terrissa amb decoració amb verd i groc, i es separa la terrissa popular d'ús quotidià de la ceràmica decorada d'origen morisc, més pròpia de les classes altes. Una altra diferenciació és la terrissa negra i la vermella, de les quals la primera és més duradora i s'obté com a resultat d'un procés més llarg en què l'argila vermella és fumada en un forn amb les sortides tapades. (Soler i Amigó, J.; Llopert i Puigpelat, D. 2006).

A l'edat mitjana la ceràmica catalana va començar a tenir un estil propi relacionat amb l'andalusí i altres cultures mediterrànies. A començament del segle XIV apareixen els gremis d'artesans d'aquest ofici a Barcelona, agrupats en la Confraria de

Sant Hipòlit, en els estatuts de la qual constaven tres oficis: els ollers, els rajolers i els gerrers i durant aquest segle, mestres valencians van introduir a Catalunya una ceràmica blava amb esmalts rosats o grisencs i decoracions morisques.

Des del segle XVI fins al XIX, la ceràmica catalana va rebre primer la influència de la italiana, després, de la francesa, però no es va deixar de confeccionar peces en l'estil tradicional com ara els socarrats –rajoles en els edificis per a cobrir l'espai entre les bigues del sostre-. A finals del segle XIX, amb el modernisme, va renéixer la ceràmica artística, tant per la creació d'escoles especialitzades com per la preparació de molts tallers en pobles de tradició ceràmica. (Butlletí Artesania Catalunya, núm. 17, 2008).

Al Pirineu hi havia, fins gairebé les darreries del segle XIX i principis del XX, els terrissaires de vermell, que fabricaven al torn els plats i les olles. Alguns d'aquests, a més a més de les gerres i olles de vernís vermell, elaboraven plats que envernissaven en blanc o en groc melat. Els motius decoratius d'aquestes produccions repeteixen sempre els mateixos temes lineals o geomètrics com són els meandres, filets i cercles concèntrics, de tradició arcaica, els quals abunden més que no pas els motius florals estilitzats.

Per exemple, a Solsona, la indústria de la terrissa no és pas de les que van tenir més implantació però sí que, com a altres zones rurals, hi va haver una producció local important per al consum de la mateixa comarca. Els terrissaires de Solsona van ser actius fins els anys 1930 destacant la família Pensí i, especialment, Josep Pensí i Capdevila, que va treballar a cavall dels segles XIX-XX, dedicant-se alhora a la ceràmica popular i a les peces decoratives i artístiques, fent-se conèixer arreu pels esmalts que

Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. Fons: Servei d'audiovisuals. Autor: Claudi Gómez Grau. El terrissaire de Rialb, Pallars Sobirà. Any: desconegut.

utilitzava (Planes i Albets, R. 1987).

Per les mateixes dates, el gran centre industrial pallerès era Gerri de la Sal, on hi treballaven tres vaixellers de renom. A Rialb, dels dos terrissaires que hi havia, l'últim produïa tupins, soperes, plats i pitxelles típics del país delatant, tant pel seu modelat com per la decoració, una tècnica procedent de la Cerdanya. A la Seu d'Urgell l'últim terrisser elaborava, a més a més de tupins i plats d'estil pallerès, morters, escorredores, gibrells, escudelleres de pagès, formatgeres, cànirs, cullerers, entre altres. Destaquen els plats i les soperes decorats amb rosetons formats per pics verds, vermellorsos, etc., que es feien a Pont de Suert i a la Seu d'Urgell. A Bellver i també a la Seu, per imitació, pintaven de verd tota la superfície d'alguns tupins i gerros d'aigua. (Violant i Simorra, R. 1976).

Altres oficis propers als terrissaires i molt presents en aquestes comunitats de muntanya eren el rajo-ler, el teuler, l'adober, l'oller, el cantirer o l'escudeller.

Actualment són la Bisbal (rajoles vidrades per cuines i banys, plats, gerres i cànirs amb funció decorativa), Verdú (poble típic dels cànirs negres) i la Quart (terrissers de negre) els principals nuclis terrissers de Catalunya, amb Breda i Miravet. En aquests indrets continua sent important la tradició de la terrissa pel fet que diversos productes s'han adaptat a les formes de vida modernes i alhora es continua apreciament la poca terrissa negra que encara s'hi fa.

Fusters:

Segons els etnòlegs, l'edat o cultura de la pedra ha estat precedida per una edat de la fusta o els vegetals. Els artesans prehistòrics que tallaven i buidaven atuells de la seva llar i els qui tallaven i decoraven la infinitat d'objectes de banya i d'os que apareixen en els jaciments quaternaris pirinencs, han estat els precursors dels fusters, ebenistes, escultors, etc., o productors de l'art de la fusta. També treballaven la fusta els pastors, que decoraven a punta de ganivet garrots, collars o filoses; els fusters de fusta torta; els culleraires; els esclopers i els torners, que feien elements de cadires, flabiols i altres elements musicals.

Mentre que a la resta de l'àmbit rural català es seguia una decoració de tradició renaixentista, a la zona dels Pirineus tocant a França, es va adoptar un estil afrancesat. Els mobles més decoratius els feien ebenistes i les potes, els torners, amb fustes tropicals de caoba, xicranda o les més resistents del país com el roure, el cedre i la noguera. El fuster posava els terres de les cases fredes, arreglava les portes, les carretes i les bigues.

Arxiu Luigi-Berga. Autor: desconegut. Fusteria Escobet, pujada de Sant Francesc, Berga. Principis s. XX.

Sobretot, els pastors del Pirineu, ens han deixat un gran llegat de treballs artístic-etnogràfics. Entre tots aquests treballs, destaquen els garrots i els salers; els primers com a ofrena amorosa dels pastors de la Ribagorça, del Pallars i de l'alta Conca de Tremp que ells o els fadrins oferien a les seves promeses, les quals quan anaven a jornal com a lligadores de garbes, lluien el garrot clavat al costat de la cintura o trinxa del davantal; i els segons, els salers, típics atuells decorats o no, però proveïts sempre d'una ansa de branca d'avellaner o de bedoll que es podien veure penjats a les cuines de les cases

d'aquestes valls pirinenques, on encara avui dia alguns fusters n'hi reproduïen. També la talla i el modelat de pipes, eren propis dels pastors del Pirineu i el Pre-pirineu orientals, els quals modelaven també i esculpïen, artístiques capsetes de llumins per a ús personal, com les realitzades pels pastors ripollesos i de Gósol.

Pel que fa als fusters de fusta torta, dins d'aquest nom genèric, s'inclouen tots els artesans de la fusta que per gust o per ofici han après la tècnica tradicional aplicant-la a la construcció d'arades, jous coms, estris del transport a bast, així com recipients culinaris de la llar, instruments agrícoles, etc. Si aquests fusters es professionalitzaven havien d'ésser capaços de saber fer des de bigues de molins d'oli i vi fins a carros i carreteres. En aquest darrer cas, va aparèixer la figura del mestre de carros o carreter.

Aquests artesans aficionats o professionals han arribat a produir un gran repertori d'objectes del mobiliari domèstic i de cuina de caire molt tradicional. Entre aquests objectes, destaquen els salers

de línies perfectes, simulant diminutes navetes o en forma de cistellet i les formatgeres típicament decorades del fons.

Com a llegat dels fusters rurals, han arribat fins a nosaltres una bona mostra de mobles, balustrades, boquets o caps de biga, portes i tapes de finestres de la casa, i armaris de la llar i de les esglésies rurals. La majoria d'aquests artistes han seguit la tradició dels seus mestres i no han gosat modificar gaire les formes tradicionals llevat dels qui van emigrar temporalment del poble i fins i tot de la comarca, que van seguir una tradició artística inspirada en l'art mobiliari del Renaixement.

De boquets o caps de biga se'n poden trobar a diferents cases del Pallars Sobirà (Espot, Tirvià), així

com també a Solsona, en forma de figures diverses com ara gegants, dracs, reis, etc., imitant potser els impropis que encara surten per Corpus i per la festa major de Solsona.

També notables són uns caps de biga que embelleixen tota la barbacana de la teulada d'una casa de Solsona, datada de l'any 1756, on l'artista fuster i escultor, va representar uns bustos humans. (Violant i Simorra, R. 1976).

Però encara ara en aquestes comarques de muntanya, els fusters elaboren mobiliari, com ara llits i capçals, taules i bancs, elements d'arquitectura –bigues, balcons, finestres i portes– i altres objectes de la vida quotidiana.

Amb la incorporació de noves tecnologies i la introducció dels elements prefabricats, el 1920, l'ofici de fuster va evolucionar. Un exemple d'aquesta evolució el trobem en els tallers de fusteria d'una empresa d'imatgeria religiosa on es fabricaven tot tipus de mobles per a esglésies i complements per a les imatges, les mateixes imatges de fusta i els embalatges necessaris per a l'expedició d'aquestes. Tant el taller de El Arte Cristiano com els altres tallers de sants que posteriorment van sorgir a Olot es dedicaven, a finals del segle XIX, a la construcció d'altars, oratoris, púlpits, faristols, tabernacles, bancs, etc. (Museu dels Sants d'Olot, 2007).

Anxiu Luigi-Berga. Autor: Joan Cortina i Serra. Fent rodes de carro, carrer Roser de Berga. Any 1956.

L'ebenista feia treballs molt més elaborats i artístics que el fuster i utilitzava tècniques complementàries com el tornejat i la talla per a l'acabat dels objectes. Fins al segle XVI eren artesans mossàrabs i flamencs els que feien treballs d'ebenisteria centrats en els sostres, barbacanes, balustrades i portes, que després van anar derivant cap al mobiliari elegant o refinat, a partir de dissenys propis o bé copiant originals de valor reconegut.

En els tallers ebenistes es fan o reproduïen mobles d'estil, es restauraven obres de tot tipus des de talles i escultures fins a retaules, passant per cadires i mobiliari molt divers. S'utilitzen fustes nobles de qualitat que ressalten la bellesa de l'obra final. S'hi poden incloure els oficis de restaurador, laquista, marqueteria i tallista. Aquests oficis artesans (fusters, ebenistes) són dels més vigents avui en dia, ja que amb sistemes de treball tradicionals s'utilitzen nous materials i unes eines, algunes d'elles, no gaire modificades, produint tota una sèrie d'objectes ben artístics (Heras Alcalde, V. 2007).

Un altre ofici de la fusta amb un gran reconeixement per la seva especialització, és el de torner. Aquests artesans tornejaven des dels mobles més delicats fins a gerres, culleres, candelers, flabiols, baldufes, canons de fer mitja, fusos, torcedors, torteres, garrots, canuts, etc. Els orígens del torn, en la seva concepció més rudimentària, semblen ser propers a la invenció de la roda. Teodor (560 a.c.) menciona el torn i el descriu com 'instrument utilitzat per a l'art de donar forma circular o oval i tallar amb línies corbes sobre fusta, metall, marfil i altres materials durs'.

Des de mitjans segle XVII fins a principis del XIX els treballs de torneria ornamental són un dels entreteniments preferits de la classe noble, tot i que l'activitat artesana més comú era la realització d'estris, segons la necessitat de la ciutadania.

Com una derivació de l'ofici de torner, en funció dels costums i les necessitats dels habitants de la zona, van aparèixer artesans ambulants que recorrien els pobles i feien objectes segons la demanda. En funció de la tècnica utilitzada (amb aixa o mitjançant el torn) sortien recipients de gran dimensió com pasteres, gavadals o bé finament tallats com plats, carmanyoles, morters, etc. i entre aquets tenien renom els culleraires que feien culleres de fusta de boix (Heras Alcalde, V. 2007).

No podem deixar d'esmentar els cadiraires que aprofitant les branques de les podes, convenientment engalzades, confeccionaven seients de fusta sense utilitzar claus. Amb el temps, van incorporar trenats de boga en els respallers i motlures tornejades per les orles i potes.

Boters:

L'ofici de boter requereix una gran perfecció tècnica perquè no es pot permetre que el líquid o el gra s'escapi de la bóta. Aquesta pot ser de grans dimensions, de fusta amb cercols metàl·lics o de cuir, portable. Els recipients portables a mà són la botella i la bóta de cuir. Per confeccionar la bóta, l'artesà utilitzava preferentment pell de cabra, que en no tenir porus facilitava la impermeabilització del recipient. També feien mesures de cereals, embuts, portadores per al raïm i barrals d'oli.

Aquest, com tants altres oficis de la societat tradicional, s'ha mecanitzat, però les grans botes de vi segueixen essent de fusta de roure. De boters de cuir gairebé no en queden, si més no es coneix un

Anxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció Josep M. Dou Camps. Autor desconegut. Vista d'un taller de fabricació de cadires amb els obrers treballant, propietat de Francesc Roda Aulet, Olot. 1919.

boter a Ripoll que en continua fent com a demostració de l'ofici.

Respecte el cuir, se sap que els egipcis ja utilitzaven el cuir per cobrir els seus llits i seients i que els grecs van donar lloc a una indústria de la qual vivien nombrosos artesans. A Roma la indústria del cuir va donar lloc a tants oficis com aplicacions tenia aquest material (guarnicioners, fabricants d'objectes de cuir per l'exèrcit, constructors de cuirasses i escuts, fabricants de pergamins, articles de viatge, etc.)

Durant l'edat mitjana aquesta indústria va experimentar un notable desenvolupament, especialment en les seves elaboracions més artístiques, mentre que en el renaixement es va fer famós el cuir estampat.

A partir del segle XIX, amb el desenvolupament de la química l'ofici de curtidor va experimentar una profunda transformació i de l'art manual es va passar a l'ofici especialitzat, dins d'un model més industrial (Heras Alcalde, V. 2007).

Guarnicioners:

En els seus orígens, el guarnicioner es dedicava a treballar el cuir amb el qual confeccionava tot tipus de guarniments per animals i estris pels agricultors i ramaders. Era una activitat molt propera a la del talabarder i més allunyada de la del baster, que requeria menys coneixements tècnics i menys eines especialitzades. Aquests oficis ja apareixen citats a l'Edat Mitjana, almenys des del segle XIII.

El baster s'ocupava bàsicament de fabricar i arreglar guarniments pels animals de càrrega i tir, utilitzant materials com la llana, la palla, la lona, mentre que el guarnicioner treballava sobretot amb el cuir i altres materials com el ferro i el llautó, que feia

servir per fer els adorns pels animals i els vehicles. Tots dos oficis mostraven una gran habilitat a l'hora de convertir els trossos de pell de badana i de cuir en esplèndids guarniments, per mitjà dels retallats, repuntats, clavetejats i fins i tot, d'adorns incisos artísticament impresos amb motlles metàl·lics especials (Heras Alcalde, V. 2007).

Al Pirineu i al Pre-pirineu, no solament es traguaven amb animals tots els fruits del camp, la llenya i els fems d'adobar la terra, sinó que també tot el comerç d'exportació i importació es feia a càrregues per les nombroses cobles de traginers. Per aquest motiu en aquest territori és on abundaven més els basters i guarnicioners i on es troben els arreu més ben treballats, destinats a guarnir els guies o guiatges dels traginers. Aquests, amb les seves corrues de muls, no solament baixaven el ferro de la farga de Llavorsí a Barcelona, sinó que transportaven els teixits que es fabricaven a la Pobla de Lillet fins a Madrid, les armes de Ripoll cap a bona part de la Península i cap al Migdia de França. També feien la carrera interpirinenca i del pla a la muntanya, com la última riata que es feia de Pont de Suert a Boí.

Aquesta necessitat de tragar els productes del tràfic comercial, la de protegir els animals de la pluja, de les mosques i també potser d'influències malignes invisibles, i a més a més el sentiment ostentós, van crear tot un seguit de guarniments policromats a base de borles i flocs de llana, brodats de se-

Fundació Pública Institut d'Estudis
Ilerdencs de la Diputació de Lleida.
Fons: Servei d'audiovisuals. Autor:
Claudi Gómez Grau. Guarnicioner (ta-
labarder) a Rialb, Pallars Sobirà. Any:
desconegut.

da i d'estam de colors diversos, claus de llautó, baieta vermella, pèls i pells de teixó, etc.. Aquestes peces que es creuen d'influència musulmana, tal com ens revela el nom de morisca donat al Pallars al pitral guarnit de cascavells, sembla que es van anar estenent cap a les comarques septentrionals cap al segle XVII (Violant i Simorra, R. 1976).

La progressiva mecanització del transport i els treballs al camp van anar arraconant aquests artesans i els pocs que van sobreviure van acabar dedicant-se a la tapisseria i a la confecció d'altres objectes relacionats amb el cuir.

Artesania del metall o artesania del foc:

Les fargues:

La majoria de les fargues catalanes, de ferro principalment, però també d'aram, apareixen als vessants dels Pirineus per la presència del mineral, la necessitat d'obtenir carbó i l'accés al cabal d'aigua dels rius.

La farga catalana va ser una indústria d'elaboració del ferro que principalment es trobava a les valls pirinenques. Aquesta era una indústria amb molta força, sobretot als segles XVII i XVIII, enmig d'una societat agrícola i en un context geogràfic allunyat dels grans centres urbans. Va ser extraordinari el pes d'aquest sector en zones concretes com el Conflent, el Rosselló, la Cerdanya, el Ripollès i la Vall Ferrera, creant-se en algunes zones tota una indústria de transformació del ferro, sobretot al Ripollès, on hi havia ferrers, serrallers, clavetaires i armers.

A diferència d'altres zones productores fargaires com la Vall Ferrera o Andorra, el Ripollès, a més a més d'exportar el ferro de les fargues, també el treballava i el transformava en producte acabat, com eines, reixes, claus i armes. Al Ripollès. Són els fargaires del nord qui funden establiments i si bé aquesta indústria assoleix fites importants en aquesta comarca quant a volum i qualitat de la producció, en realitat es tracta d'una indústria que arriba amb els artesans que la posen en pràctica. Aproximadament, una farga del segle XVIII ocupava una vuitantena de persones, sense comptar amb els treballadors de la indústria de transformació del ferro, com ara clavetaires, serrallers, ferrers, armers, etc., i amb els comerciants i traginers que feien arribar aquests productes al mercat. L'evolució del nombre d'habitants de la comarca coincidí amb l'evolució de la indústria del metall; així doncs, la indústria del ferro mantenia la població fixada al territori.

Però a mitjans del segle XVIII va començar una crisi d'aquesta producció i la progressiva desaparició d'aquesta indústria a Catalunya, culminant a principis del segle XIX.

A diferència de les fargues de ferro, que van desaparèixer al segle XIX, les d'aram van perviure fins al segle XX, concretament la Palau de Ripoll, va ser la darrera de Catalunya a tancar portes. Les instal·lacions de les fargues d'aram eren pràcticament idèntiques, diferenciant-se quelcom les fornals i els malls dels martinets, que pel treball de l'aram són més estrets (Marín i Surroca, J. 2007).

La clientela dels productes de la farga corresponia, bàsicament, als oficis que transformaven el ferro en eines i utilatge divers (ferrers, serrallers, claveters o clavetaires, armers,...). Actualment l'obra de ferrers, forjadors i serrallers amb un alt grau d'especialització és visible en multitud de balcons i reixes del país i fins els més peculiars, com els enclosaires o fabricants d'estisores de tondre, que repartits per tota la geografia catalana consumien el ferro de les fargues pirinenques.

Fons: Arxiu Comarcal del Ripollès.
Autor: desconegut. Fargaires. Ripoll.
Interior de la farga Palau o de cal
Guixó: el forn abocant la colada.
Any: desconegut.

Ferrers:

A l'edat mitjana ferrer volia dir tot aquell ofici que treballava el ferro, mitjançant la tècnica de la forja, per a produir eines i utilitats (Soler i Amigó, J.; Llopart i Puigpelat, D. 2006).

L'ofici de ferrer va ser la primera professió pública especialitzada, purament masculina (mentre que l'ofici de terrisser, en un principi, va ser més femení).

L'art de la forja és l'art de convertir un lingot de ferro en un instrument de treball o en un aparell per a fer joc i fermar les portes, protegir les obertures de l'habitatge, etc. i que necessita un llarg aprenentatge, acompanyat, a la vegada, d'un gust poc o molt artístic.

Així com a ciutat cada artesà d'aquests era més o menys especialitzat en una mena de treball, el ferrer rural desenvolupava variades funcions: tant feia de manyà produint panys i claus, com de serraller, construint reixes, balcons, capfoguers, cremalls, picaportes, creus funeràries, etc., amb sobrietat artística, o feia de clavetaire, de ferrer de tall i de ferrador; és a dir, produïa tota classe de ferros per la

llar, eines agrícoles, bateria de cuina, encluses, les parts metàl·liques dels carros, etc. (Violant i Simorra, R. 1976).

De la mateixa manera que els mestres de carros van passar a fer de fusters, els ferrers es van convertir en mecànics quan es van mecanitzar les feines del camp i majoritàriament van passar de l'artesania de producció a l'artesania de serveis, en aquest cas, de reparació. No obstant, avui en dia trobem encara ferrers que produeixen objectes d'una bellesa artística destacable com els treballs dels ferrers d'alguns municipis del Ripollès i la Garrotxa.

Serrallers:

Un altre expert del treball del ferro era el serraller que s'encarregava bàsicament de la fabricació de

baranes, reixes i sistemes de tancament i reforç de portes i finestres.

Abans de l'organització gremial, cap a les acaballes del segle XIII, existien notables nuclis de serrallers. De les seves produccions n'han arribat nombroses mostres fins als nostres dies, com les reixes dels cors d'esglésies i de catedrals. També tenim exemples de forrellats, amb l'extraordinari cap de drac o el que sembla un cap de rèptil, els quals ens apropen a tot un món simbòlic de la tradició del nostre país, en què el drac ocupa un lloc preeminent.

Són ben notables les decoracions i forrellats que apareixen en les portes ferrades dels temples romànics dels segles X, XI i XII, per exemple, una porta que es conserva al Museu de Solsona o el forrellat de l'església de Durro tot i que abunden més les mostres de producció serrellera de l'època gòtica i del Renaixement (Cau Ferrat de Sitges), amb exemplars de serralleria purament artística i erudita.

El darrer terç del segle XVI comprèn el major esclat de les obres de forja. Però aquest art no va pas decaure ni durant els segles XVII ni el XVIII, tal i com ens mostren els picaportes i les aplicacions de ferro retallat que decoren les portes, o les reixes i els balcons de les façanes de les cases, els cremalls i capfoguers i d'altres ferros de la llar que trobem arreu de Catalunya; obres, sobretot, dels artesans rurals, on a cada poble hi havia un ferrer, un serraller o un mestre de tall.

Entre els objectes simbòlics i populars destaca un tipus de reixa molt senzill, destinada a protegir les obertures o finestres petites, generalment de cellers, graners i rebosts de dos o tres segles enrere:

Arxiu Comarcal del Solsonès. Fons: Ajuntament de Solsona. Autor: desconegut. Home treballant en un taller de ferro, Solsona. 01/01/1970.

el llangardaix o esquinça-robes (Violant i Simorra, R. 1976).

La diversificació i multifuncionalitat de les feines del ferro va comportar l'especialització de l'ofici. Així, a partir del segle XIV es van separar els serrallers, els calderers, els daguers i els ganiveters i ja al segle XVII, els clavetaires i més tard els llanterners, escopeters, canoners, cuirassers, guarders d'espases (que feien proteccions per a la mà al pom de l'espasa), picadors de llimes, rellotgers, argenters i ferroverers. Tots tenien, però, un patró comú: sant Eloi.

Clavetaires:

Els clavetaires o claveters van ser un altre col·lectiu important que es va proveir del ferro de les farques fins als darrers moments. Els centres principals de producció manual de claus, al segle XVIII i XIX s'ubicaven a Ripoll, a Solsona i a Igualada (Soler i Amigó, J.; Llopart i Puigpelat, D. 2006).

A Solsona, per exemple, tot el conjunt d'oficis que a l'Antic Règim eren encabits sota la denominació 'd'art de foc' (ferrers, manyans, pedrenyalers, canoners, daguers o ganiveters, courers, perolers, estanyers i clavetaires), van tenir arrelament a la ciutat durant segles, però, a més a més dels daguers o ganiveters, hi van assolir una notable activitat els ferrers i clavetaires. Els clavetaires produïen un nombre considerable de diferents tipus de claus: d'embigar, d'enllatar, d'empostissar, de ferrar, de ganxo, etc. Pel que fa als ganiveters cal destacar l'últim ganiveter que treballava seguint la tècnica tradicional, en Joan Costa (Planes i Albets, R. 1987) i la única empresa ganivetera que encara continua treballant que va donar nom a una de les navalles més populars de Catalunya, la pallaesa de Ganivets Pallarès.

Arxiu Comarcal del Solsonès. Fons: Ajuntament de Solsona. Autor: desconegut. Taller de ferro, Solsona. 12/05/1970.

Armners:

Un ofici singular rellevant de l'art del metall va ser l'armer d'armes blanques (daguers i espasers) i l'armer de foc (pedrenyalers). En caure en desús dagues i espases, desaparegueren els oficis de daguers i espasers, apareixent, però, un nou ofici, el d'esmolet, que esmolava ganivets pels carrers. Aquest ofici singular va tenir volada sobretot al Ripollès, donant a aquesta comarca una fama internacional en el sector de la metal·lúrgia per les seves armes de foc. Aquests objectes, fruit de la tasca d'artesans experts en el treball del metall, són els més sofisticats de la indústria de transformació del ferro, ja que a banda de la seva funcionalitat són d'una gran riquesa des del punt de vista decoratiu i artístic.

La delicada elaboració de l'arma de foc va suposar una alta especialització dels armners de foc: canoners, panyetaires i encepadors, eren els especialistes encarregats d'elaborar cadascuna de les tres parts de l'arma: canó, pany i encep.

Aquests experts del treball de la fusta i del metall decoraven les peces sovint amb un estil característic, recobrint l'encep de manera total o parcial amb planxes de llautó, d'acer o de plata repussada o gravada al cisell amb motius florals, entrellaços o animals fantàstics, i poques vegades amb figures humanes (Marín i Surroca, J., 2007).

Durant el segle XX les arts del ferro han tingut a Catalunya un notable revifament, tornant-se a produir notables obres de forja i fins de repujat, que embelleixen diversos detalls de nombroses construccions modernes.

Altres oficis vinculats al metall:

Courers i llauners:

Els courers tradicionals treballaven el llautó usat per a morters, llumeneres, llums de ganxo, estalvis, gerros, greales, escalfetes, esmocadors del ble dels llums, etc.; objectes especialment rics al segle XVI. L'objecte més decoratiu i d'ús molt general va ser la llumenera, des d'un broc i dos (les més rares) fins a sis i set, esdevenint un objecte tan popular que pràcticament no s'han trobat característiques especialment distintives d'una comarca a l'altra.

Un altre dels metalls amb el que els artesans han plasmat també la seva creativitat artística ha estat la llauna, material i ofici, que va venir de l'altra costat dels Pirineus, des de França.

Com a testimoni d'aquests objectes artístics de llauna, trobem les populars floreres d'altar que, fetes de llauna retallada i repujada a punxó, i a vegades emmotllades i policromades, es posaven en els altars rurals des del segle XVIII i eren bàsicament produïts pels llauners rurals (Violant i Simorra, R., 1976).

Orfebres:

L'orfebreria és l'art d'elaborar objectes i adorns de metalls preciosos. Els orfebres basaven el seu treball en la imaginació, el disseny, la minuciositat i la destresa en el maneig de les eines, encara que dins de l'ofici hi havia artesans especialitzats en una determinada fase del procés (Heras Alcalde, V., 2007).

Durant el romànic la producció d'aquest tipus d'obres va ser molt abundant, tot i que fruit de les donacions la majoria d'objectes van acabar a mans de l'església. En molts dels objectes religiosos elaborats en aquesta època (creus, calzes, navetes, bàculs, encensers, arquetes, etc.), el metall es combinava amb esmalts i pedres precioses i l'objecte guanyava en estètica i en vàlua.

Platers:

Com en altres àmbits de l'orfebreria, els artesans de la plata tenien la seva millor clientela en les comunitats religioses, confraries i germandats, que els encarregaven obres per atendre el culte. A part de les peces litúrgiques, els platers també elaboraven atuells (safates, coberteries, vasos, gerres, salers, etc.), objectes per a ús domèstic (canelobres, làmpades, marcs, etc.), objectes d'adorn i peces per les cavalcadures (cadires de muntar, estreps, esperons, etc.).

Joiers:

Els joiers confeccionen diferents joies per adorn personal mitjançant la manipulació de metalls nobles i pedres precioses.

El seu treball era i és variat ja que començava amb el propi disseny de l'objecte i continua amb la preparació del motlle, el gravat i el muntatge de les pedres; processos que els vinculen a altres activitats artesanals com l'encastat, el polit o el gravat.

Gravadors:

Els gravadors exerceixen les tècniques del gravat, que consisteix en fer incisions o obrir i llaurar en buit o en relleu sobre una superfície de pedra, metall, fusta, etc., un rètol, figura o representació de qualsevol objecte.

Repujadors:

El repujador es dedicava a llaurar amb martell i burí xapes metàl·liques, de manera que en una de les cares ressaltessin figures en relleu.

Dins de l'orfebreria, el repujat de metalls era un art valorat per damunt de la funció artística i el cisel·lat.

Vidriers:

A Catalunya la producció va ser casolana fins al segle XII, moment en què els vidriers de Barcelona es van professionalitzar i van agafar renom fins al segle XVII més enllà dels murs de la ciutat. Ja al segle XV existia el gremi d'esparters i vidriers que compartia l'advocació de Sant Bernardí de Siena i el 1659, les noves ordenacions del gremi obligaven a quatre anys d'aprenentatge i dos d'exercici per a obtenir el títol de mestre; però sens dubte, va ser el segle XVI el més reconegut per la vidrieria catalana i amb una gran volada a Barcelona fins ben entrat el segle XIX.

Els vidriers es diferenciaven per dos tipus de productes, un d'artístic amb aplicacions destinat a les classes altes i uns contenidors més funcionals de colors blancs, verds i blaus per a les classes populars, el que es coneix popularment com les produccions de vidre rústic o humil (Violant i Simorra, R., 1976).

A les comunitats de muntanya algunes d'aquestes produccions de vidre rústic o humil són les conegudes com vidre de mercader, amb el que es coneix tant els atuells de grans dimensions com els més corrents utilitzats a les cuines, els cellers i les apotecaries i fets amb vidre verd, de parets gruixudes i de pasta ben fosa i sense bombolles. Els més populars i antics arreu d'aquestes comarques de muntanya eren el conjunt d'ampolles diverses com les figues i figuetes o les melses, més grans que les anteriors però amb una forma molt similar, de color verd o blau; la figa com se l'anomenava a Ripoll, l'utilitzaven els pagesos per emportar-se l'oli lligada a un costat de la cistella mentre que al Pallars servia per guardar licors com l'aigua ardent o els vins generosos; les figuetes, més petites, s'utilitzaven en alguns pobles ribagorçans i pallaresos per guardar l'oli de ginebre i altres medicaments líquids a la mateixa llar. Destaquen ampolles més elegants en forma i més típiques i gairebé úniques en alguns indrets del Pallars Jussà, com la que esmenta Violant i Simorra en la seva obra quan ens parla de l'ampolla de Sarroca de Bellera, que servia per guardar l'aigua ardent i tragar-ho a casa des del mercat.

Altres atuells curiosos són els setrills de tres brocs i vidre verd del qual es conserva un exemplar al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, utilitzat pels paraires o pentinadors de la llana en el cardat de la llana, per regar la borra amb oli quan la separaven de l'estam. Altres com porrons, almorratxes i cantirets formen part també d'aquest vidre humil, rústic o popular.

Artesania del teixit:

Teixidors de llana, lli i cotó:

A l'època preindustrial, la producció tèxtil era dispersa i rural per una banda, i per l'altra, urbana i agrupada en gremis, però en tots dos casos, la condició del teixidor resultava misèria i mentre al camp es podia combinar aquest treball amb el rendiment de la terra, a la ciutat les llargues jornades no recompensaven la millora en la qualitat de vida que es buscava.

Fora de Barcelona i a mitjans del segle XVI es van formar els gremis de paraires (pentinadors de la llana), que donaven feina als teixidors de les viles i pobles. Els paraires, que eren d'origen camperol

i artesà, organitzaven tot el procés de producció i comerç dels productes tèxtils: compraven la llana a Catalunya i Castella, distribuïen la primera matèria als teixidors que la manufacturaven i recollien després les peces per a comercialitzar-les. Més tard la fàbrica esdevindria una agregació d'artesans i màquines concentrant-se als voltants de Barcelona, de Manresa, d'Igualada, Vic, Ripoll, San Joan de les Abadesses i Camprodon.

Fons: Sanoguera
Fàbrica de Llanes Arsèguet
15/09/2008.

La tradició diu que Sant Sever, Bisbe de Barcelona, era teixidor i és el patró dels teixidors de llana i dels paraires.

Tots els processos d'industrialització van començar amb el sector tèxtil i al Pirineu en concret, va ser aquest sector el que va aportar el procés de industrialització a aquestes contrades.

Durant el segle XVIII, el cotó va ser el factor de canvi a Catalunya, mentre que els teixits de lli i canem eren més propis d'una economia d'autosuficiència i aïllada, més pròpia de les comunitats rurals i de muntanya i en la qual no es comercialitzaven els teixits que es feien. Així, i fins a principis del segle XIX, l'elaboració casolana de la fibra del canem i el lli per obtenir el fil amb el qual es teixia el drap blanc, base per confeccionar llençols, camises, tovalloles, tovalles, sacs, vànoves i altres teixits, es destinava majoritàriament per a ús de la família i era una de les tasques més laborioses de la llar: des de la preparació de la terra i la sembra del canem i el lli fins la seva recol·lecció i preparació prèvia al filat (treure la llavor al mascle, amaran-lo, rentar-lo, bregar-lo, espadellar-lo, pentinar-lo i filar-lo), per blanquejar-lo després a la bugada i portar-lo al teixidor per teixir el drap (Violant i Simorra, R., 1976). Però sens dubte, va ser la llana la matèria prima que va fer aparèixer les 'grans' fàbriques de la zona del Pirineu, especialment a l'Alt Urgell, la Val d'Aran, la Ribagorça i el Ripollès, de les quals es conserva el testimoni a les fàbriques convertides ara, en museus o centres de interpretació (com la Fàbrica dera Lan a Vielha, la Val d'Aran; La Fàbrica a El Pont de Suert a la Ribagorça, creada l'any 1876 i encara en funcionament; la Fàbrica de Llanes d'Arsèguet a l'Alt Urgell, la qual havia comptat amb una producció destacada de mitjons de fil gruixut i molt dens molt adients pel clima i les activitats de muntanya, els tapaboques i les mantes de pastor).

La llana que s'utilitzava a Catalunya procedia de l'Alt Urgell, el Pallars i la Cerdanya, i també de l'Aragó i es treballava a Osona, el Berguedà, el Vallès i l'Anoia i també a l'Alt Urgell, la Val d'Aran i el Ripollès. El gènere de punt, en canvi, s'identificava amb Olot, i en produccions molt més petites amb La Seu d'Urgell i Sant Feliu de Guíxols (Soler i Amigó, J., 2006).

Els draps humils de llana que servien per confeccionar les peces de vestir es caracteritzaven per ser

de colors llisos i alternats amb el color de la llana bruna. Destaquen també altres teixits policromats i decoratius destinats a confeccionar alforges de luxe o de gala com les cavalcadures femenines i altres teixits com els cobrellits, encara presents a mitjans de segle XX a la zona pirinenca, fets amb fils de llana filats i torçats, sovint blaus o multicolors que es combinaven amb trama de cànem i lli. N'és un exemple els cobrellits del Pallars Sobirà on els colors més populars eren el verd i el vermell i també el blau o lila o el blau i el blanc formant els mateixos dibuixos, segons s'esmenta a l'obra de Violant i Simorra.

En definitiva, durant el segle XVIII i el XIX, el tèxtil va esdevenir un sector molt important que va guanyar pes i dinamisme a mesura que el metall dequeia, comportant una ocupació i una estesa d'artesans al llarg i ample del Pirineu. Així, a la zona del Ripollès al segle XVIII, en el moment d'esplendor fargaire, destaca una indústria tèxtil d'entitat a Ripoll: l'any 1776 hi havia vuit fàbriques de roba de llana, dotze de teixit de cànem i lli amb disset telers; quatre d'elaboració de mitges i barrets de cotó, seda i estam amb trenta-sis telers; més de tres-centes dones filaven la seda, el cotó i l'estam i també hi havien dues fàbriques que produïen telers de ferro per fer mitges i barrets de seda, de cotó i d'estam (Marín i Surroca, J., 2007).

Un dels oficis artesans relacionats amb el tèxtil és el barretinaire.

La barretina és un signe d'identitat dels catalans, juntament amb les espadenyes però la tradició de fer i portar barretines es va extingir durant el primer terç del segle XX, restant avui en dia el seu ús més per esdeveniments culturals i folklòrics.

La barretina més antiga que es coneix a Catalunya data del segle XV, representada en un retaule gòtic a l'església de Sant Pere de Terrassa i documents escrits del segle XVII ja en donen constància de la seva elaboració i ús.

La barretina en el segle XVI i XVII era ja un producte versàtil en quant a models, doncs aquests eren molt variats segons l'ofici del portador i el seu estatus social, segons l'edat, l'ús i els motius. La manera de portar-la, de posar-hi flors, eren signes comunicatius que ara es desconeixen i mentre les barretines de llana les portaven els homes, les dones portaven caputxes gruixudes de llana o gandalles fines de seda (Soler i Amigó, J. et al., 2006. 2v.).

No se sap amb certesa l'origen de l'ofici del barretinaire; alguns autors citen que per la seva primera matèria, la llana, podria tenir un origen comú amb el caputxer (ofici medieval) que feia caputxes per a les dones o bé amb els capellers, que feien barrets.

Es suposa que les confeccionaven homes i dones a casa amb dues agulles de fer punt de mitja, vora la llar, en les llargues vetllades d'hivern com també feien mitjons i mitges, guants i samarretes. Es feien amb llana que s'havia sotmès a un procés d'escalfor per fer-les mes espesses i per tant impermeables i calentes.

Tenen renom les barretines d'Olot a la Garrotxa, població on al 1803 funcionaven 1000 telers rodons de punt de mitja dedicats a la producció de mitges, guants i barretines.

Un altre dels oficis del tèxtil és el del sastre i modista, que no és fins a mitjans de segle XIX quan es comença a vendre roba confeccionada, de manera que les classes populars se la feien ells mateixos i els membres de les classes altes l'encarregaven a sastres i modistes.

Mentre que el segle XIX esdevé el gran segle de la sastreria a Barcelona, a les comunitats rurals

Fons: Sanoguera
Ecomuseu Valls d'Aneu
20/10/2008.

l'ofici artesà de sastre no esdevé tan important exercint-ne l'ofici més de forma ambulant. Destaca un dels darrers sastres ambulants, el reconegut etnòleg Ramon Violant i Simorra als Pallars, que recorria les comarques amb un ase i vivia a les cases durant els dies que confeccionava els vestits.

Fons: Sanoguera. Autor: Jaume Plans, gener 2009. Labors femenines; vànova confeccionada per Conxita Isem, Puigcerdà.

A l'artesania del teixit i considerada també com una de les artesanies més erudites entre l'art popular, excepte el filar, destaquen les altres labors realitzades per mans femenines com les randes, les puntes i els brodats de punt de creu sobre canemàs, configurant uns teixits amb sofisticats elements decoratius i artístics, sobretot durant el segle XIX. Entre les labors femenines, com comunament es coneixen, el filar era après des de nenes i se'n dedicaven fins a velles; un costum molt estès a tota Catalunya era que les noies es filessin el lli, el canem i la llana necessària per teixir el drap amb el qual després es confeccionaria el seu aixovar nupcial com les noies del Pallars Sobirà, ja fossin de cases riques com humils, que filaven i tenyien la llana del cobrellit nupcial.

Les randes i les puntes, era una altra de les labors femenines, amb acabats sofisticats i delicats ja fossin brodades

amb agulla resseguint dibuixos de pergamí o de cartró, o amb agulles de fer mitja o fetes amb boxets al coixí o amb un ganxet a l'estil afrancesat del crochet, tot i que aquest darrer estil era més usual als pobles marítims que als d'interior i de muntanya.

Altres labors femenines populars des del segle XVIII i fins principis del XX eren els brodats i altres com els escapularis que duïen les noies pirinenques penjats al coll com a complement ornamental del vestit de festa; o els reliquiars, penjats amb una cinta al coll o cosits a la cotilla als Pallars, que no eren visibles però protegien de influències malignes segons el costum; o els sants evangelis, que es penjaven al vestit de bateig com amulet protector. Altres com els coixinets de clavar agulles o les carteres o bitlleters d'ofrena o els quadres brodats o brodats amb marcs de vidre, per ús personal o com a ofrena religiosa a la Mare de Déu amb motius religiosos i florals com a ornament. Més sofisticats són les labors en mocadors de seda com els brodats amb fils de seda multicolor sobre paper, en voga, a mitjans del segle XIX.

Una altra labor artística és el punt de creu considerada més erudita perquè copiava motius, lletres i altres elements de llibres o patrons dibuixats per artistes professionals i brodat amb fil de cotó, de seda i de llana multicolor. Una versió no tant erudita i més popular eren i són els brodats a punt de creu sobre draps de lli o canem o sobre una roba molt aclarida de fils, el canemàs, que era feta amb l'estopa del canem (Pla i Cargol, J., 1994 i Violant i Simorra, R., 1976).

Espardenyers i esclopers:

Dels diferents tipus de calçat, les espardenyes apareixen en documents escrits al voltant del segle XIII (Soler i Amigó, J. Et al., 2006. 2v.).

No massa temps enrere les espardenyes es confeccionaven en petits obradors familiars d'espardenyers a l'entrada de les cases ja que la forta olor del canem impedia treballar en llocs tancats, on l'home feia la sola i la dona preparava en trenes i la cosia a la tela del taló i la punta.

En general es feien servir especialment en zones seques i càlides mentre que a l'estiu el seu ús

s'estenia a totes les contrades. Les espardenyes és un dels calçats fets artesanalment molt present encara en la nostra societat i els seus dissenys, materials i tècnica no han variat gaire respecte a com es feien abans, això sí, readaptat quelcom el disseny i els colors amb un caire més cosmopolita. En algunes poblacions catalanes de la Garrotxa i del Solsonès es manté aquesta activitat en botigues especialitzades.

A les zones de muntanya, el calçat més emprat era l'esclop, la sabata de fusta d'una sola peça que servia per caminar sobre la neu, per llocs humits, per treballar la terra, de dissenys i acabats diferents en funció del lloc on es feia i s'emprava.

El seu origen és imprecís, si més no hi ha alguns autors que es remunten a l'època dels romans on hi trobaríem precedents amb les sabates de fusta que portaven els esclaus (Vigo, S.).

L'ofici d'escloper, que té com a patró Sant Marc, era una activitat que s'aprenia en el nucli familiar o amb gent propera i es desenvolupava en un espai de la casa anomenat "la botiga". En funció del destí de la producció es diferenciaven fins a quatre tipus d'esclopers: els particulars que elaboraven els esclops per a consum propi o per la família; els petits esclopers, professionals que destinaven la seva producció als llocs propers a on residien i treballaven; els esclopers ambulants, que eren artesans itinerants que venien directament els esclops recorrent diferents poblacions i els grans productors, que proveïen amb els seus esclops els comerços com els que es localitzaven a la Vall de Meranges a la Cerdanya.

La producció d'esclops era generalitzada a les zones de muntanya, si més no, destaca la Vall de Meranges a la Cerdanya a on la presència de pi negre i roig a la zona va consolidar aquesta vall com a centre de producció d'esclops entre el 1900 i el 1950, comercialitzant-ne els esclops a Puigcerdà, a Barcelona i a Llívia.

Els esclops no sols es despatxaven a les espardenyerries i sabateries, sinó també a ferreteries o a simples comerços rurals on es podia adquirir una mica de tot. A Meranges el seu ús es coneix fins els anys 1970 on la gent calçava els esclops que allà mateix es confeccionaven fins que la bota d'aigua i la xiruca van desplaçar el seu ús.

Fins al final del segle XIX les sabates es reservaven a les classes altes, i els pagesos i els obrers portaven espardenyes o esclops en les zones fredes.

Arxiu d'imatges d'Olot. Fons: Col·lecció Josep M. Dou Camps. Autor: desconegut. Treballadors del taller d'espardenyes 'Can Sol', Olot. 1920.

Picapedrers:

Els canters o orfebres de la pedra treballen artesanalment aquest material realitzant el devastat i tallat per tal de donar la forma adequada a la pedra segons la seva destinació. En la seva concepció més senzilla l'ofici de picapedrer feia referència a l'obrer que partia grans pedres fins a fer-les més manejables, però el picapedrer ha adquirit una dimensió més artística quan, a més a més de partir les pedres, els hi ha donat forma.

Els canters medievals constituïen un ofici de la construcció que, actualment, s'ha anat mecanitzant. L'aparició del ferro i el ciment va contribuir a que l'ofici entrés en decadència, tot i que la restauració d'edificis i monuments històrics va fer necessari el seu retorn, augmentant així la seva consideració

com artesans. Actualment el picapedrer o el canter treballa la pedra, en talla per fer cases i altres edificis i fa objectes ben diversos com morters, aigüeres, xemeneies, entre altres, amb l'ajuda de la mecànica que aporta la precisió en els treballs i sent més artesanal els acabats i embelliments o les ornamentacions dels edificis o els objectes i obres escultòriques.

Pròxims a aquest ofici trobem el de marmolista i el de lapidari que malgrat la mecanització de la seva activitat, alguns d'ells segueixen realitzant obres a ma, tallant el marbre o la pedra. Propers són també el d'enllosador i més tard el d'enrajolador. Més llunyà queda el moler, el canter especialitzat en la talla de grans moles de molí. Aquest ofici va tenir rellevància en els pobles on hi havia canteres de granit i on abundaven els molins per triturar cereals. A vegades els molers també s'ocupaven de tallar escuts nobiliaris i eclesiàstics, sempre per encàrrec, que es col·locaven a les façanes de les cases o, damunt ports i finestres dels palaus, cases de nobles i edificis religiosos. Tot i així, l'ofici de picapedrer sempre va gaudir de més reconeixement artístic que el de moler.

Una altra variant més artesana és el de paredador, que defineix i limita el paisatge amb parets de pedra seca integrades harmònicament en l'entorn i que sembla que hi hagin estat des de temps immemorials, quan en realitat són més pròpies del segle XX.

Aquests artesans també elaboren altres elements constructius com menjadores per a animals, forats per a deixar passar l'aigua sota la paret, espais de pas d'animals i de persones i, a les cases de nova construcció, hi feien i hi fan parets estructurals, cellers, forns i xemeneies.

Oficis temporers:

Altres artesanies o oficis artesans comuns a les comunitats de muntanya eren els ambulants, on la població de muntanya tenia accés a través de fires i mercats a diferents objectes per a ús domèstic o festiu i viceversa, .

Un d'aquests oficis temporers era la cistelleria de vímet, que recollien a la primavera als Pirineus per fer cistellets de textura molt fina per a costura i petits objectes domèstics que venien als mercats de les ciutats a l'estiu.

L'artesanía de les palmes també era un altre ofici temporer. Els estorers rentaven les palmes als safareigs de la ciutat i després les ensofraven per donar-li el color groc característic.

... singularitats en algunes comarques ...

El Ripollès. L'art del metall: ferrers, serrallers, clavetaires i forjadors

Un dels productes elaborats amb més quantitat per la indústria metal·lúrgica ripollesa van ser els claus. A les fargues, el ferro es transformava en barres que tenien el perfil adequat per a la fabricació dels claus. Aquesta operació la realitzaven l'escalfaire i l'estiraire: el primer era l'encarregat d'arroentat el ferro i el segon apimava les barres a cops de martinet. D'aquesta operació se'n deia estirar i de la barra resultant se'n deia vergelina. La producció de vergelina de

diferents tipus (d'enfilat, navagers, prima, quadrada del número quatre, quadrada del número cinc, de ferro bo i de ferro comú), cobria les necessitats dels tallers clavetaires del Ripollès, i fins i tot es venia a llocs com Barcelona, Mataró, Figueres i Granollers.

Els claus, malgrat ser peces modestes al costat d'altres objectes metàl·lics de més fama, prestigi i artístics com les armes de foc de Ripoll, representaven bona part de la indústria transformadora del ferro del Ripollès: durant el segle XVIII es va passar de 18 a 105 mestres clavetaires que, amb fadrins i aprenents, sumaven 153 persones.

Fins al segle XVI era el ferrer el que elaborava aquest producte, però l'augment de la producció va fer aparèixer l'especialista: el clavetaire, mencionat per primera vegada en un document de l'any 1629 (el mestre clavetaire ripollès Guillem Morera). També es va crear el gremi dels clavetaires per tal de garantir-ne la professionalitat.

La gran quantitat de claus elaborats als tallers de la comarca abastien un mercat molt extens: es venien claus de Ripoll a tot Catalunya, València, Múrcia, Aragó, Castella, Andalusia, i també a Cuba. Es va arribar a desenvolupar tota una xarxa comercial que connectava el Ripollès amb aquests mercats tan allunyats (Marín i Surroca, J., 2007).

La Val d'Aran. De les artesanies d'autosuficiència a les que aprofiten l'aigua dels rius: de l'artesanía de pastor i la tèxtil a la derivada dels minerals, la fusta i la pedra

A finals del segle XVIII, a l'altra banda del Pirineu, cada poble aranès tenia un o dos telers per al teixit de la llana i el fil, dos dels productes més habituals en la petita explotació pagesa i ramadera on l'autosuficiència estava assegurada (Sanllehy i Sabí, M.A., 1996) i a on les operacions com cardar, filar, "tricotar o teixir" i la transformació del cànem i la llana les feien les dones durant els llargs hiverns (Guia Muséus de la Val d'Aran). Des del segle XIX existien unes deu fàbriques dedicades a la llana, les pells i el cànem a La Val d'Aran, de les quals ja no en queda cap en funcionament (Boya, F., 1994). A Vielha a mitjans del segle XIX també va existir una certa activitat tèxtil: quatre telers de llenços i draps de llana; a Vilamós hi havia hagut una petita indústria del cànem; a Bossost, ja al 1840, es registra un molí de nocs amb tintoreria per a draps i alguns telers; a Lés també alguns telers a l'igual que a Canejan, amb la presència a més a més d'un molí de nocs i a Bausen, dos telers de draps bastos

(Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984. 16v.).

Les primeres indústries que van aprofitar l'aigua dels rius a l'Aran van ser completament diferents: després de les fàbriques de llana, pells i cànem, a mig camí entre l'artesania i la indústria, va ser l'extracció del mineral qui va prendre rellevància a principis del segle XX i es va estendre per les muntanyes araneses fins la dècada del 1950, moment en el qual es va començar a abandonar els darrers jaciments de blenda, plom, ferro i coure. Actualment, les pedreres com la de Lés substitueixen les extraccions de les primeries del segle XX a on la pedra "Blau d'Aran" és molt apreciada per ser un granit únic al món i de gran qualitat. De la pedra cal destacar, a l'igual que a l'Alta Ribagorça, el romànic que és sens dubte, l'aportació artística més important que la història ha llegat als aranesos i ribagorçans i de retruc a la resta del Pirineu de Lleida. Aquest estil artístic, sorgit a finals del primer mil·lenni i tan estès per tota l'Europa Occidental, té en aquestes valls manifestacions molt interessants, tant des del punt de vista arquitectònic com pictòric i escultòric.

La fusta va ser també una font posterior de treball a principis del segle XX, i de les primeres serradores, que aprofitaven la força de l'aigua dels rius, es va passar, més tard, a instal·lacions més modernes que durant els anys 1960 ocupaven uns 170 treballadors, xifra que, a la dècada següent es reduiria bruscament sense haver pogut consolidar-se una indústria de transformació de la fusta, la matèria prima més abundant a l'Aran.

Fons Ganiveteria Pallarès
Taller de Ganiveteria, Solsona, 1917.

El Solsonès. Ganiveters i daguers. Espardenyers i corders

Una de les artesanies destacades al Solsonès era la relacionada amb els oficis de ganiveters o daguers i serrallers, l'art del foc i del metall. També despuntava i despunta a la comarca els fusters i els més especialitzats en l'art de la fusta: els ebenistes; i altres com els escultors ja sigui en treballs fets amb fusta o amb pedra o amb forja.

Altres oficis amb renom a la comarca van ser els espardenyers i corders que es localitzaven fonamentalment a Solsona per tal d'abastir amb les seves produccions el mercat local i comarcal, del quals en queda una empresa artesana que encara produeix espardenyes.

La producció de ganivets i dagues fins fa relativament pocs anys era la indústria que va tenir més volada a Solsona, amb una comercialització que s'escampava arreu de la Península i de les colònies americanes. Des del segle XVI es té documentada l'expansió dels ganivets solsonins més enllà de l'àmbit local, però no seria fins el segle XVIII sobretot, quan aquesta indústria va assolir el seu major auge, mantenint-se com la indústria capdavantera a la comarca fins entrat el segle XX. A principis d'aquest segle, segons uns coetanis, hi havia a la ciutat de Solsona una seixantena d'operaris (incloent-hi, però, els ferrers) que treballaven catorze hores diàries i venien molt bé la seva producció. (Planes i Albets, R., 1987 i coetanis de Solsona).

Per altra banda, l'arrelament que té la ramaderia a la zona nord de la comarca i, alhora, el fet de tractar-se d'una zona de pas per als ramats, ha fet destacar també, tot i que en menor intensitat que als Pirineus de Lleida, l'artesania de pastor a la comarca, tal i com s'aprecia en el llegat d'esquelles, barrombes, barjoles i bastons i diferents estris de boix fets per pastors, entre els quals destaquen instruments musicals com flabiols i glaires, trobats a masies i masoveries del nord del Solsonès. El fet de ser zona de pas de bestiar també va determinar que s'hi celebrassin diverses fires de bestiar com les del Bancal, la Torregassa, Bassa de l'Empelt i Santa Llúcia, conegudes arreu del país, algunes de les

quals es varen perdre entrat el segle XX i s'han recuperat a les primeries del segle XXI.

La Garrotxa: imatgeria religiosa i la fusteria del taller dels sants (ebenisteria religiosa)

A voltants del 1850, la indústria tèxtil va ser una activitat rellevant a la ciutat d'Olot que va afavorir l'assentament d'una base artesanal important a la ciutat.

Per recolzar aquesta indústria i l'artesanat, s'havia fundat l'Escola Pública de Dibuix que ensenyava als joves aprenents les arts gràfiques de les indïanes. Paral•lelament, i més cap a finals de segle XIX, es va reviure un període de recuperació religiosa que a la ciutat d'Olot es va consolidar amb els treballs artesans, gràcies a la introducció d'unes iconografies portades des de París, de la mà dels germans olotins Vayreda i Vila. Joaquim Vayreda, junt amb el també pintor J. Berga i Boix, va dur a terme un assaig per donar ocupació als alumnes destacats de l'Escola de Dibuix d'Olot i fruit de la col•laboració va néixer la primera indústria d'imatgeria religiosa el 1880: EL ARTE CRISTIANO, actualment en funcionament.

Aquesta indústria va ser notable a Olot, establint-se fins a altres 20 tallers coneguts a principis del segle XX i ha donat lloc a que Olot estigui declarada actualment com a Zona d'Interès Artesanal (ZIA).

Arxiu El Arte Cristiano. Taller d'imatgeria religiosa El Arte Cristiano, Olot. Principis s. XX.

La producció del taller de fusteria per imatgeria religiosa incloïa una sèrie d'elements i mobiliari de qualitat que requeria un procés artesanal d'una certa especialització, tant en el disseny previ com en el nivell de manufactura i que pertany a l'àmbit de l'ebenisteria.

Segurament el tret més diferenciador i peculiar de l'ebenisteria pròpia dels tallers de sants, és la combinació de fusta juntament amb cartó fusta. Tant per a la realització dels relleus i motllures que formaven part de la decoració dels altars i altres elements decoratius, com en els diferents models de marcs de viacrucis i també en alguns atributs de les imatges, sovint es combinaven fragments de fusta amb altres emmotllats amb pasta. Solien ser parts complexes amb sanefes i relleus que, d'aquesta manera, facilitaven la construcció i feien que l'encàrrec resultés més econòmic. Una vegada policromades aquestes parts, s'integraven perfectament amb la fusta (Museu dels Sants d'Olot, 2007).

A l'Alt Pirineu i Aran: l'artesanía de pastor i l'artesanía de la llar

Un dels elements i fets més significatius de l'artesanía de pastor i de la cultura de muntanya va ser la marca, amb la qual s'identificava, tal i com assenyala Violant i Simorra, tot el patrimoni de la casa i no només el bestiar: cada casa un símbol, una identificació dins la comunitat (Sanllehy i Sabi, M.A., 1996. 2v.).

La marca era imprescindible en les comunitats de muntanya bàsicament comunals. El bestiar de cada veí s'havia de recuperar després de la formació de ramats comuns, però no només es marca-

Fons: Sanoguera
Collar de fusta exposat a l'Ecomuseu
de les Valls d'Àneu 20/10/2008.

ven els caps de bestiar, sinó també els troncs tallats per a cada casa (per a ús propi o per als marxants de fustes) i tota mena d'estrís ja fossin per a labors agrícoles (dalla, falç, ganxeta,...), per a treballs artesanals (fusos), per a ús domèstic (clauers), i també els llocs que la casa havia d'ocupar a nivell protocol·lari dins la comunitat, com el 'siti' a l'església (el lloc que ocupava el cap de família a l'església).

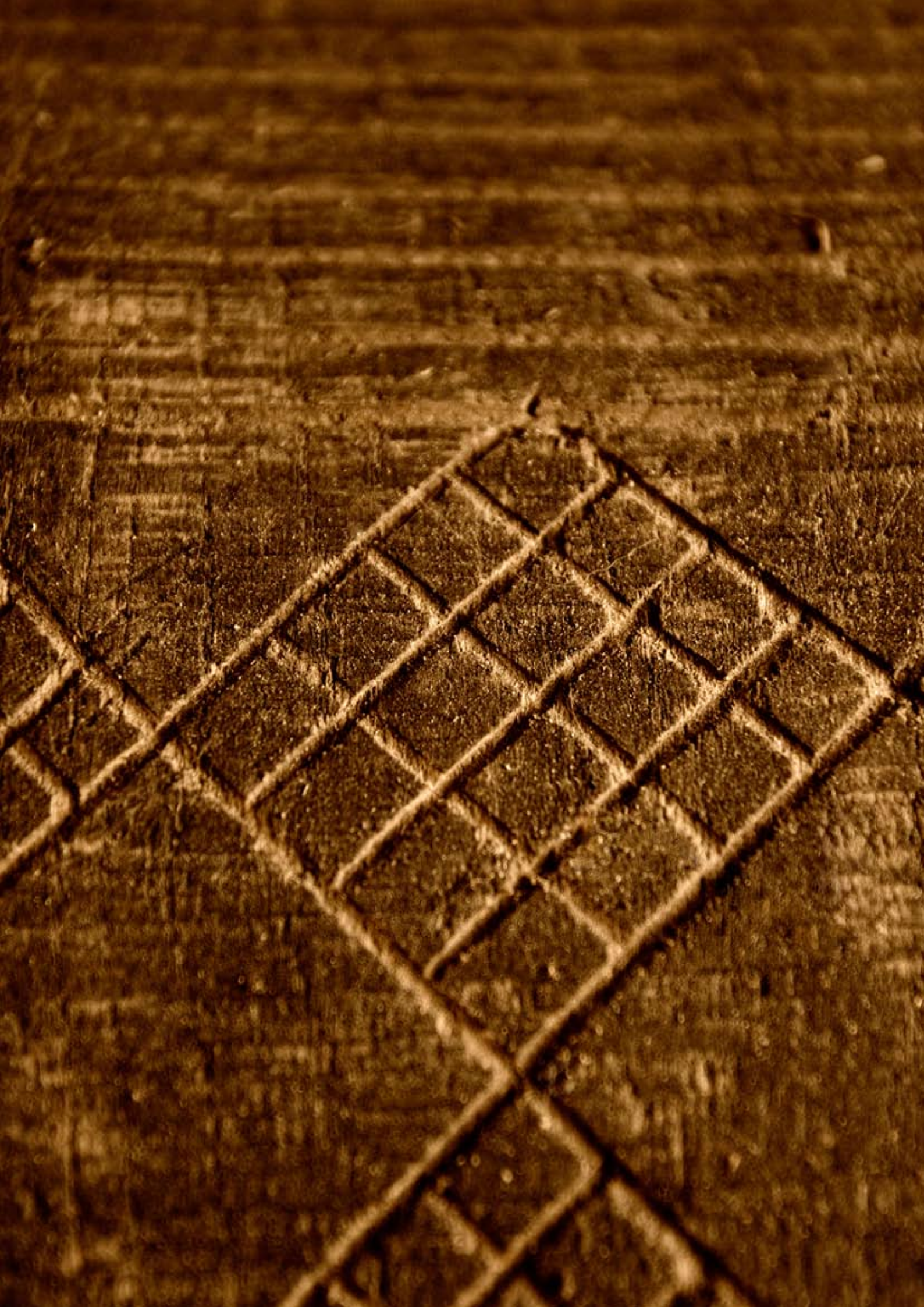
Els pastors del Pirineu i els fusters de fusta torta van proveir a la pròpia activitat pastoral i a la llar, d'una àmplia i variada mostra d'atuell. Les fustes que més utilitzaven els pastors eren el boix per als treballs de factura delicada com flabiols, castanyoles, ganxets de fer punta, agulles i canuts de fer mitja, marcadors de coques, torteres, garrots, culleres i forquilles bessones, escudelletes de beure, rosters; el pi, el salze i el lledoner per a fer collars; el pi també per a fer esclops, formatgeres i altres estris i atuell casolans; i de les berrugues dels oms, pins i nogueres, solien construir-ne les escudelles de menjar, perquè aquell grop de fusta serrada arran del tronc ja tenia la forma arrodonida de la cassola. (Violant i Simorra, R. 1976).

Els fusters de fusta torta han arribat a produir tot un repertori d'objectes del mobiliari domèstic i de cuina de caire tradicional com taules, caixes, cadires, escambells, entre altres.

El Pallars Jussà: adoberies i fassines

Del conjunt de comarques de l'Alt Pirineu i Aran, és el Pallars Jussà la que ha exercit una important funció de centre comercial com a proveïdor de la zona pirinenca.

El sector manufacturer va tenir un cert desenvolupament industrial durant el segle XIX que va propiciar la instal·lació d'adoberies i fassines, donant un cert renom a la comarca. Eren petites fàbriques de gestió familiar com les adoberies i draps a Tremp o altres com la ceràmica a Salàs, els filats, la llana i els teixits a Senterada.

... de la fusta

... de la nova
artesanía

... de la pedra

... de la cistelleria

... de la ceràmica

... de les plantes
aromatiques

... del teixit

... del vidre

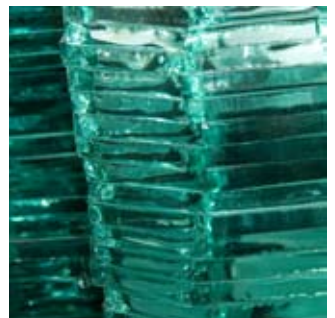
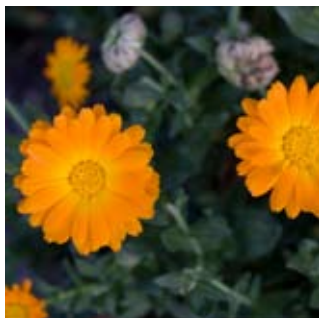

ESPAI 2: Artesania Viva ...

Descobrir a través dels sentits algunes de les matèries primes i materials nobles que s'utilitzen i la creativitat de l'artesà per al seu ús en els espais de treball

L'artesà passa llargues hores en el seu taller dedicant-se a visionar l'objecte, produir-lo i rematar-lo. No cal dir que el valor del seu treball seria incalculable. En la solitud del taller els sons de cada procés són art sonor, únics, característics de cada moment del desenvolupament de la feina. Amb finestres que aboquen a paratges bucòlics, els artesans de muntanya engendren en el seu taller objectes en una fusió perfecta entre el passat, el present i el futur de l'artesanía. Entre els seus dits llisquen els productes que els nostres boscos, els nostres camps i la nostra terra en general ens regala a cada comarca, per a que amb la tècnica perfecta que han heretat o bé han après, convertir-los en objectes útils i/o decoratius.

Les matèries primes que utilitzen els artesans són molt variades, des de les que s'obtenen en l'entorn natural com les fibres vegetals, la fusta o les terres i pigments, les semielaborades dels fusters o dels teixidors (fustes, fils de llana o de lli), fins a les sintètiques o les que s'han de comprar perquè no es troben directament a la natura i que altres artesans o oficis manipulen a mà o industrialment, com per exemple les pells adobades pels sabaters o els materials variats dels teixidors o els sastres i dissenyadors de moda.

ESPAI 3: Presa falsa

El procés d'una peça artesana ... assaig i error ... preses falses ... peces defectuoses .. i al final ... LA PEÇA !!

Un objecte fet artesanalment té un cost econòmic elevat, però no més que qualsevol altre objecte al que se li denomini exclusiu i únic. Respectar els diferents processos químics o físics en l'elaboració de l'obra és fonamental per a garantir la seva qualitat. No tots els objectes aproven els estrictes controls de qualitat a les quals el propi mestre els sotmet. No parlem de còpies, ni de sèries, sinó d'objectes tractats individualment, en cada un d'ells s'empremta la petjada d'un moment en el temps, en la vida d'un artesà. De fet en moltes cultures era comú atribuir als artesans orfèvres i talladors poders màgics i fins i tot curatius a través de la intenció manual transferida a cada objecte, però encara que les creences tribals ens queden ja una mica allunyades de la història, bé és cert que els artesans són rigorosos, i solament aproven les peces i els objectes que compleixin a la perfecció cada procés. Assegurar la qualitat encareix el producte, però garanteix l'exclusivitat i el bon fer de l'artesanía.

PUIGCERDÀ

(GERONA) CERDAÑA

GRANDES FERIAS DE GANADO

Días 21, 22 y 23 de Noviembre de 1930

Se pone en conocimiento de los Bares Ganaderos, que en la estación F. C. (Puigcerdá) se les darán todas las facilidades en el embarque de ganado para todos los puntos de España.

Solicitudes detalladas.

LA COMISION

OLOT 1 i 2 DE MARÇ DE 2008

7a FIRA DE L'EMBOTIT

AL CENTRE DE LA CIUTAT

SANT LLUC '08

18 i 19 d'octubre

Fira del dibuix • Fira ramadera
Fira comercial • Mercat d'artesanía i roba
Giroscopi

Del paisatge a la cuina

Firapam '07

5a Fira de Plantes Aromàtiques i Medicinals
22 i 23 de juny
Trep (Pallars Jussà)
Alt Pirineu

SOLSONA

"FIRES DE SANT ISIDRE 1986"

2a Fira Artesanal

i alimentaria de productes naturals

Llivia, 16 d'agost, 1986
Sant Roc
organitzat en el pati de les escoles
obert tot el dia

X Fira de Artistes i Artesans

Dissabte 16 d'Agost 2008
Hora: de 16 a 21 h
Lloc: Esterri d'Àneu
(Plaça del Bon Consell)
Tel Informació: 973 626 345

HÈTRA D'ARTESANS DERA VAL D'ARAN E DES PIRENÈUS

15 e 16 juníol 2008
11,00-14,00/
17,00-21,00 ores
Vielha:
0.7 Ainala,
Plaça de Cò de Saforcada
e Passej dera Libertat

Organitza:

Ajuntament d'Esterri d'Àneu

Col·labora:

ESPAI 4: Què venem ?

Parlar del territori i del ... què venem ? amb l'artesanía, no seria complet sense atorgar un espai propi per a les fires i mercats que s'han succeït i es succeeixen en diverses poblacions de muntanya. Fires i mercats són un nexa amb un passat recent, són espai lúdic i festiu, són nuclis comercials atractius ... on l'artesanía pren una presència rellevant i a on cal continuar treballant per a garantir-ne i defensar la seva distinció i posicionament ...

Les fires a les comarques de muntanya sobretot, presenten el protagonisme de la muntanya com element diferenciador i és un exemple de l'estructuració social i econòmica que s'ha succeït en aquest territori a causa del procés d'emigració intensa i el despoblament viscut al llarg del segle XX.

Durant molt temps les fires i mercats han estat l'escenari principal pel bescanvi de productes per aquestes comarques de muntanya. Els traginers, amb els seus animals de càrrega, van facilitar a la muntanya els productes de consum excedentaris de les valls, especialment productes alimentaris com el vi, l'oli i els cereals o altres de procedència més llunyan, com salaons, arròs, seda, cotó, entre altres. La muntanya, però, també proporcionava a les valls i viles altres productes com fusta, ferro, cànem i animals de treball. Amb els anys, aquest tràfic de mercaderies va comportar una millora de les comunicacions que va afavorir a fixar una xarxa de fires i mercats on, a més de les transaccions de bestiar, es mercadejava amb els petits excedents que cada família podia produir, i entre ells, les manufactures i objectes artesans. La majoria d'aquestes fires i mercats perduren avui en dia en diferents poblacions d'aquestes comarques de muntanya; unes desaparegudes ja, altres recuperades i altres de noves que sorgeixen per homenatjar maneres de fer pròpies d'un territori o per reclamar el reconeixement i el protagonisme d'una artesanía concreta, com el cas de les fires monogràfiques d'artesanía que es celebren arreu de Catalunya, malgrat que la seva presència és feble encara a les comarques de muntanya, a on són més recurrents les fires de caràcter multisectorial, reminiscència d'aquest passat no molt llunyà on l'espai de la fira i el mercat era espai de bescanvi i de proveïment.

Què venem? ... Territori, patrimoni, cultura, valors, esforç, ..., allò intangible de l'artesanía i l'art de muntanya ...

El patrimoni cultural no es limita a manifestacions tangibles, hi ha un patrimoni viu, anomenat immaterial que abasta expressions culturals d'identitat i continuïtat generacional. La pròpia UNESCO defensa i investiga aquest patrimoni des de l'any 2003, inculca en el seu treball el suport, el respecte i la protecció a quelcom tan fràgil.

L'artesanía de muntanya necessita d'aquest respecte ja que en ella resideix una part important del patrimoni immaterial cultural de Catalunya, de les seves comarques i les seves gents, de la seva història i el seu patrimoni en el qual recolza, d'una manera profunda, la identitat d'una part del país i els seus orígens. És aquest patrimoni immaterial el qual ha estat durant segles inspiració inesgotable per a artistes plàstics, arquitectes i dissenyadors de tota Catalunya; serveixi d'exemple Dalí, Gaudí o Domènech i Montaner, ambaixadors de la nostra cultura a nivell internacional. Des de RURART hem volgut contar amb diversos artistes plàstics del nostre temps perquè, a través de les seves obres, interpretin l'artesanía de muntanya i ens expliquin la importància com a font d'inspiració que ella presenta en el context de les seves obres.

GLÒRIA JOSÉ I DOMENECH (Barcelona, 1972)
 "Habitació Doble"
 Tècnica: Mixta i collage
 Mides: 97 x 148 cm

Per RURART l'artista ens aporta una obra amb la presència d'un dels components amb els que ha treballat al Poble Espanyol, el tèxtil, abocant-nos a la seva reflexió: "Quan em van demanar un treball per aquesta exposició, de seguida vaig saber que realitzaria una pintura amb algun petit element tèxtil incorporat: HABITACIÓ DOBLE és el resultat d'allò que sóc i tot un seguit de preguntes: artista o artesana? ...o dissenyadora? ...els dissenyadors no som artistes? ...el treball d'un artesà és allò que en diuen arts aplicades com la pintura d'un mural per encàrrec? ...i què fa d'un objecte art o artesanian? ...l'intenció d'ús o d'expressió? ...sempre busquem paraules per definir el que som i el que són, per sentir-nos més segurs, per saber que cada cosa és al seu lloc. Jo, sense respostes, dona d'un i amant de l'altre, gaudeixo de la meua perversió. Quan per una d'aquelles casualitats de la vida vaig començar a crear peces amb elements tèxtils participant en una proposta d'un taller al Poble Espanyol, vaig haver de conciliar un treball més creatiu ple de volums, colors, textures i nous materials amb la recerca d'una funcionalitat ...algú havia de poder fer ús d'aquella fantasia que jo havia tingut ...aquesta era per a mi la gran diferència a l'hora de treballar respecte al que jo estava habituada a fer. Per a mi, existeix un lloc comú, una 'habitació compartida' on la recerca, la improvisació i el joc amb els materials tèxtils conviuen amb totes aquelles coses que m'ensenyaven a l'escola quan estudiava art i amb la meua pròpia experiència com a pintora i el que fa de tot això una acció, sigui com a resultat un collage o un anell: el joc i la intuïció"

BENJAMI TOUS I ÁLVAREZ (El Segrià, Lleida 1949)
 "Escombres"
 Tècnica: Oli sobre llenç
 Mides: 130 x 130 cm

Per RURART, l'artista Benjami Tous ens presenta una obra en la que interpreta l'artesanian del vimet, la cistelleria i la fabricació de cordes i accessoris a través de la figura de l'escombra. Però, més enllà d'aquest objecte en concret, i en tota la seva col·lecció i utilitzant l'escombra com a referència, en Benjami indirectament reivindica el paper fonamental que va exercir la dona a les comarques rurals i de muntanya; la dona catalana amb les seves vivències dels canvis socials del darrer segle, doncs l'escombra, com molts altres utensilis de la llar, es fabricava artesanalment i era utilitzada per les dones en les feines de la llar. Benjami pertany a una generació que ha viscut en primera persona la transformació social del segle XX, que a més a més de transformar per sempre l'artesanian de la llar i de muntanya, també ha comportat canvis profunds en el rol que la dona ha desenvolupat en aquests territoris rurals.

Per RURART, l'artista ha representat un tema folklòric que fa referència a uns dels elements més significatius de la ciutat on viu, Solsona, brindant un petit homenatge a una de les artesanies que més renom ha donat a Solsona en aquest art menor, a mans del mestre artesà Manel Casserres i Boix (1920-1996), considerat un dels més grans creadors d'imatgeria festiva de Catalunya i que va prendre el seu relleu, el fill Manel Casserres i Solé, artesà actualment en actiu.

Aquestes figures que destaquen de la ciutat de Solsona són els seus gegants. Unes obres mestres realitzades pel mestre artesà Manel Casserres (1929-1996), de les quals la gent de la ciutat se'n sent molt orgullosa. Són uns dels gegants més esplèndids que existeixen, enaltint la seva excel·lent elaboració.

L'artista, com la majoria de la població solsonina, s'estima molt aquests elements i ha volgut plasmar la seva estimació vers aquestes figures tant esveltes, elegants i admirades.

Per tal de donar a conèixer aquestes figures, així com la seva obra i la seva població, la Lurdes ha realitzat tota una col·lecció dels impropis i gegants de Solsona acompanyats també d'una col·lecció de punts de llibre que il·lustren la mateixa imatge del quadre que ha pintat.

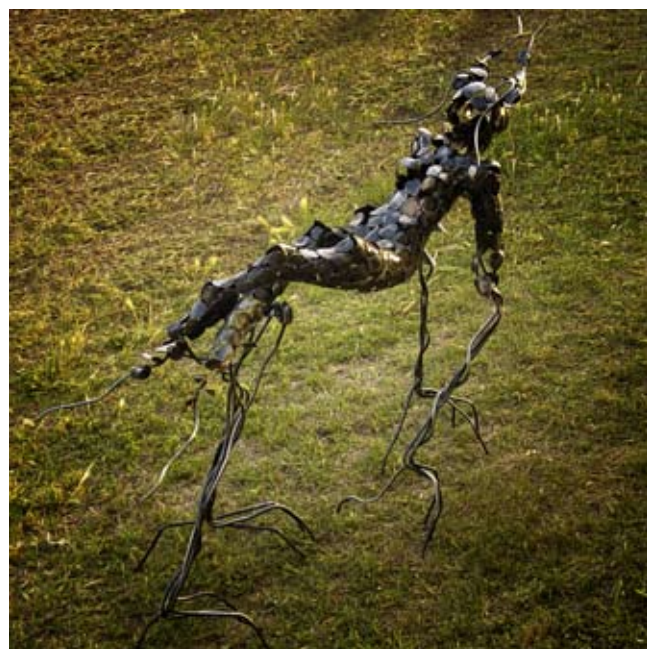
LURDES SANTAMARIA I VILAJOSANA (Clariana de Cardener, 1961)
"Gegants de Solsona"

Tècnica: Pasta pols marbre i cola
Mides: 89 x 116 cm

Per RURART, l'escultura que ens presenta és una mostra de la relació directa entre la terra i la creació artística a través de la utilització del ferro que arrela al sòl com un arbust i creix fins a formar una il·lusió òptica de dues figures sobreposades: el cos d'una dona i el perfil d'un drac simbolitzant la matèria que neix de la terra i ha de retornar a ella ja que en forma part. Els motius vegetals volen integrar i connectar directament l'escultura amb l'entorn natural on cada fulla té la seva funció per poder entreveure la figura humana i la bèstia donant pas a moltes interpretacions simbòliques i fantàstiques.

L'harmonia que dona el metall com a material escultòric permet prescindir de la matèria innecessària i busca l'equilibri entre allò que produeix l'ésser humà i la natura.

Aquesta obra contempla i és una mostra de gairebé tots els passos i tècniques escultòriques: la realització prèvia d'una maqueta, el modelatge de la peça en fang a dimensions naturals, la realització d'un motlle d'escaiola sobre aquesta i el posterior positivat en guix per a poder tenir un patró sobre el qual treballar, la fabricació artesanal de cadascun dels mòduls de planxa de ferro, la seva adaptació a la forma i subjecció al patró, la soldadura, el buidatge de la peça de guix interior, la connexió de tota ella amb el seu espai i la seva subjecció, sempre donant-li un acabat ben noble.

JOAN VILADOMAT I GRIFELL (Solsona, 1984)
"Metamorfosis"

Tècnica: Forja artística
Mides: 150 x 60 x 120 cm

ESPAI 5: A la vida quotidiana

Els nous usos de l'artesanía ... viure amb ella ...

L'objecte final, el producte acabat, quin és el seu objectiu i el seu lloc final?

En la resposta a aquesta pregunta s'agotna el major objectiu que aquesta exposició ha de perfilar per a desmitificar l'objecte artesà de muntanya i les seves aplicacions finals. Bé és cert que els objectes tradicionals són referents del passat més directe, de la seva relació amb la ramaderia, l'agricultura o fins i tot la realització d'utensilis, eines i atuells per a oficis desgraciadament desapareguts. Així, alguns objectes dintre de l'artesanía de muntanya, es limiten actualment a la decoració rústica d'espais rehabilitats. Encara que són bells, si és qüestionable la seva utilitat més enllà de la memòria i la decoració.

Però després d'aquest emotiu i intens treball que hem desenvolupat visitant a artesans de diferents comarques, hem descobert davant nostre la figura d'artesans contemporanis que han posat al servei del disseny i la creativitat tota la passió i l'experiència de les tècniques tradicionals, garantint-ne qualitat i funcionalitat als objectes. Adaptant-se als nous temps, van trobant una nova artesanía que ofereix una alta gamma de productes útils que comença a obrir-se camí a l'àmbit comercial: taules de disseny en les quals s'engranen treballs del metall i la fusta amb processos de desenvolupament tradicionals que són exportades pels nostres ferrers de muntanya a altres països d'Europa; sabons, olis i accessoris aromàtics que fan viatjar a les nostres plantes lluny d'aquí perquè d'aquesta manera segueixin parlant del que som; escultures, talles, cadires i ceràmiques de colors vius i nous gravats que engal·lenen la nostra llar.

Els nostres llocs de treball ens presenten de vegades sense saber-ho, funcionals escriptoris polits per mans hàbils. L'artesanía tèxtil continua al servei dels grans creadors que cerquen complements increïblement bells però al mateix temps, duradors i exclusius. Noves línies de creativitat es desdibuixen a l'ambient, una nova mirada de l'artesanía que assegura la perdurabilitat de la tradició artesana i que projecta en el futur la immensa font de coneixement artístic que l'artesanía de muntanya suposa com a transmissora d'una identitat.

Agraïments ...

Els agraïments són principalment pels artesans i artesanes que ens han deixat traspasar les portes dels seus tallers i 'remenar' a fons el seu espai de treball pel material fotogràfic i de gravació. Participen en l'exposició col·lectiva RURART:

- Teixits Jové, artesanía del teixit, Cornellana (Alt Urgell)
- Ceràmiques Rafart, Solsona (Solsonès)
- Lurdes Santamaria, pirogravadora i pintura artística, Solsona (Solsonès)
- El Arte Cristiano, imatgeria religiosa, Olot (La Garrotxa)
- Joan Campà i Carbonell, boter de cuir, Ripoll (Ripollès)
- Josep Mª Hubach, ferrer, Pardines (Ripollès)
- Artesania La Palmera, cistelleria, Solsona (Solsonès)
- Ganiveteria Pallarès, ganiveteria i dagalleria, Solsona (Solsonès)
- David Reguant, fuster i tallista, Llavorre (Pallars Sobirà)
- Jacinto Ferrer, fuster i tallista, Surri (Pallars Sobirà)
- Vitrocuantic, artesanía del vidre, Solsona (Solsonès)
- Anna Salvat, artesanía amb plantes aromàtiques -sabons i ungüents- i confecció de coixins aromàtics, Farrera (Pallars Sobirà)
- Jordi Diví, maquetista amb aram, Puigcerdà (La Cerdanya)
- Conxita Isern, puntaire, cosidora i brodadora, Puigcerdà (La Cerdanya)
- Joaquim Bosom, roder i maquetista, Puigcerdà (La Cerdanya)
- El Ninot de Paper, artesanía en paper, Solsona (Solsonès)
- L'estructe del vinyet, nova artesanía: artesanía amb closca d'ou d'estructe, Solsona (Solsonès)
- Artesans del Pi de Sant Just, picapedrers, Oliu (Solsonès)
- Família Isern. Fàbrica de Llanes d'Arsèguet (Alt Urgell)

Agrair també a les entitats i persones particulars que han facilitat material d'arxiu (documental i/o fotogràfic), o bé, han aportat els seus coneixements de l'artesanía d'una comarca o conjunt de comarques en concret, per estar treballant en difusió o en promoció de l'artesanía d'arts i oficis:

FOTOGRAFIA D'ARXIU:

- Arxiu Comarcal del Berguedà
- Arxiu Comarcal de la Cerdanya
- Arxiu Comarcal de la Garrotxa
- Arxiu Comarcal del Pallars Jussà
- Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà
- Arxiu Comarcal del Ripollès
- Arxiu Comarcal del Solsonès
- Arxiu Històric General d'Aran
- Arxiu de Recerques del Berguedà, epígraf Artesanía Popular
- Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament d'Olot
- Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament de Puigcerdà
- Arxiu Luigi, Berga
- Ecomuseu Çó de Joanchiquet, Vilamòs
- Ecomuseu de les Valls d'Àneu, Esterrí d'Àneu
- Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació de Lleida
- Museu de l'Esclop a Meranges
- Museu dels Sants d'Olot
- Musèu dera Val d'Aran, Vielha

OBJECTES DE MUSEU CEDITS PER:

- Museu Etnogràfic de Ripoll
- Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
- Ecomuseu de les Valls d'Àneu

CARTELLERIA DE FIRES:

- Ajuntaments de Besalú, Esterri d'Àneu, La Pobla de Segur, La Seu d'Urgell, Les, Llobera, Naut Aran, Navès, Olot, Pinós, Pont de Suert, Puigcerdà, Ripoll, Salàs de Pallars, Sant Joan de les Abadesses, Sort, Tremp, Vielha
- Associació Acunç (forja), Besalú
- Associació de Turisme de la Vall de Lord
- Conselh Generau d'Aran
- Consell Comarcal del Solsonès

INFORMACIONS I ALTRES COL•LABORACIONS:

- Associació d'artesans i distribuïdors d'imatgeria religiosa d'Olot (La Garrotxa)
- Associació per a la promoció dels Productes Artesans i de Qualitat del Solsonès
- Associació Rurbans (Pallars Sobirà)
- Carles Casafont, fuster i ebenista (Solsonès)
- Consells Comarcals del Berguedà, la Cerdanya, la Garrotxa, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, el Ripollès, el Solsonès, Conselh Generau d'Aran
- Incafust, Solsona
- Institut per al Desenvolupament de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA)
- Jaume Gangolells, fuster i ebenista (Solsonès)
- Jordi Santaaulària, fuster i ebenista (Solsonès)
- mOntanyanes, SLL (empresa de dinamització local, Pallars Sobirà)
- Museu Cerdà de Puigcerdà
- Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Vielha e Mijaran

SALES D'EXPOSICIÓ, per ordre de itinerància:

- Consell Comarcal del Solsonès
- Ajuntament de la Comtal Vila de Ripoll i Parròquies de Ripoll
- Museu Comarcal de Ciències Naturals de Tremp i Consell Comarcal del Pallars Jussà
- Ajuntament de Sort i Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà
- Ajuntament de Puigcerdà i Museu Cerdà
- Musèus dera Val d'Aran
- Ajuntament de Sant Joan les Fonts

I a tot els personal tècnic d'administracions locals i entitats que ens han ajudat a establir els contactes.

BIBLIOGRAFIA

ABELLA, J.; PRATS, F.; ROS, I. i VIOLANT, R. (coord.). El Pallars vist per Violant i Simorra. Tremp: Garsineu Edicions, 1999. (Pirineu Memòria Gràfica; 1).

Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Recull d'imatges de Llavorsí (1919-1977).

Pallars Sobirà: Pagès Editors, 2008. (Col·lecció Pallars; 8).

Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà. Una nissaga de fotògrafs pallaresos: Leonardo Vives, Maties Rafel i Roser Rafel. Pallars Sobirà: Pagès Editors, 2004. (Col·lecció Pallars; 4).

BELLMUNT i FIGUERAS, J. Fets, costums i llegendes. Vall d'Aran. Refranys. Lleida: Virgili i Pagès, 1992. (Fets, costums i llegendes; 16).

ISBN 84-7935-099-7

BOIX POCIELLO, J. (coord.). Bausen, un lloc ena frontera. Vielha: Conselh General dera Val d'Aran, 1999.

BOYA, F. La Vall d'Aran. Barcelona: Dissenys Culturals, 1994. (Les Comarques de Catalunya; 32).

BUTLLETÍ ARTESANIA CATALUNYA. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, Artesania Catalunya, setembre-desembre 2008. (Butlletí; 17)

FUNDACIÓ ENCICLOPEDIA CATALANA. Gran Geografia Comarcal de Catalunya: L'Alt Urgell, La Vall d'Aran i Andorra. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984. 16v.

GÓMEZ GRAU, C. Rialp, 1942, Fotografies de Claudi Gómez Grau. Tremp: Garsineu Edicions, 2000. (Pirineu Memòria Gràfica; 3).

GUIA DEL MUSEU DERA VAL D'ARAN. Versió castellà

HERAS ALCALDE, V. Agricultura y medio rural: oficios para el recuerdo. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Secretaría General técnica. Centro de publicaciones, 2007.

ISBN 978-84-491-0775-7

MARÍN i SURROCA, J. El ferro i la mineria al Ripollès i al Canigó. El Ripollès: Consell Comarcal del Ripollès, 2007. 1 v.

MUSEU DELS SANTS D'OLOT. Exposició: La fusteria del taller de sants, ebenisteria religiosa. Olot: Museu dels Sants d'Olot, 2007.

PLA i CARGOL, J. Art popular i de la llar a Catalunya: les arts humils, els treballs en ferro, les ceràmiques i els vidres, les estampes i el gravat, la masia i els vestits. Barcelona: Parsifal, DL 1994.

ISBN 84-87265-63-4

PLANES i ALBETS, R. El Museu Etnogràfic del Solsonès. Solsona: M.I. Ajuntament de Solsona, 1987.

SANLLEHY i SABI, M.A. Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s.XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica. Tesina. Barcelona: Departament d'Història Moderna. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, 1995-1996. 2 v.

SOLER i AMIGÓ, J.; LLOPART i PUIGPELAT, D. Tradicionari. Enciclopèdia de la Cultura Popular de Catalunya: el món del treball. Barcelona: Departament de la Presidència, 2006. 2 v.

ISBN 84-393-6678-7

VIGO, S. Els esclopers de la Vall de Meranges. Documentació del Museu de l'Esclop a Meranges.

VIOLANT i SIMORRA, R. L'art popular a Catalunya. Barcelona: Edicions 62, 1976.

ISBN 84-297-1234-8

